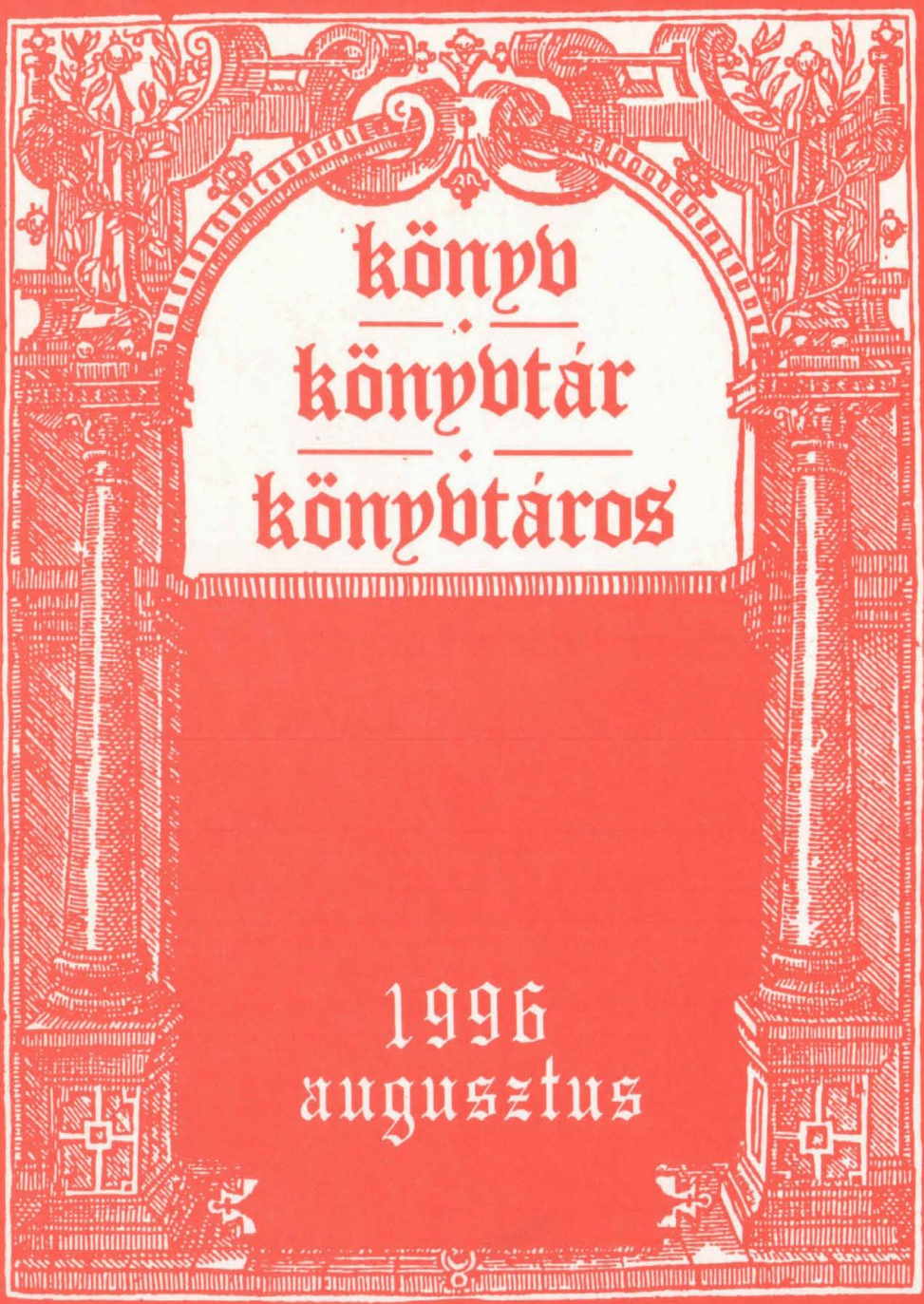
könyv
könyvtár
könyvtáros
1996
augusztus

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

1996. augusztus

Tartalom

Könyvtárpolitika

Futala Tibor: Egy dolgozat tizenharmadik születésnapjára 3
Horváth Tibor: Ad notam: együttműködés 8
Papp István: Egy pillantás magunk mögé 11
Az NKA könyvtári szakkollégiuma vezetőjének levele 13
Szivák Gábor: A kisvárosok polgárai és a könyvtárak... 15

Műhelykérdések

Zöldi Péter: Tárgyszavak minden szinten 23

Könyv

Pogány György: Gróf Apponyi Sándor emlékezete 25
Vajda Kornél: Rekonstrukció? Dekonstrukció? 29

Fórum

Csabay Károly: Kérdések és válaszok... 34

Könyv és Nevelés

Tóth Gyula: Ezeréves a magyar iskolai könyvtár 40

A Könyvtári és Informatikai Kamara hírei 60

Lapunk e számában Olexa József grafikái szerepelnek.

From the contents

Cooperation or system organization:
Tibor Futala: To the 13th „birthday" of a paper (3);
Tibor Horváth: Ad notam: cooperation (8);
István Papp: A glance behind (10).

Cikkeink szerzői

Csabay Károly, az OSZK KMK igazgatója; *Futala Tibor,* az OMK ny. igazgatója; *Papp István,* az FSZEK főigazgató-helyettese; *Pogány György,* az ELTE oktatója; *Szivák Gábor,* a Kisvárdai Városi Könyvtár igazgatója; *Tóth Gyula,* a BDTF tanszékvezető tanára; *Zöldi Péter,* az OSZK osztályvezetője

Szerkesztőbizottság:
Domsa Károlyné elnök
Maurer Péter, Poprády Géza, dr. Skaliczki Judit, Tóthné Környei Márta

Szerkeszti:
Vajda Kornél

A szerkesztőség címe: 1054 Bp., Hold u. 6. – Telefon: 153-3763
Közreadja: a Könyvtári és Informatikai Kamara, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó: **Poprády Géza,** az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója
Készült az OSZK Nyomdaüzemében
Felelős vezető: **Burány Tamás**
Terjedelem: 5,7 A/5 kiadói ív. Munkaszám: 96.245

Lapunk megjelenéséhez támogatást kaptunk a Nemzeti Kulturális Alaptól

Terjeszti az Országos Széchényi Könyvtár
Előfizetési díj 1 évre 2400 forint. Egy szám ára 200 forint
HU–ISSN 1216-6804

Egy dolgozat tizenharmadik születésnapjára

(Visszatekintésnek ugyan visszatekintés, de nem visszavonás)

Az *Együttműködés vagy rendszerszervezés?* című dolgozat a Könyvtári Figyelő 1983. évi 5. számában (455–470. p.) jelent meg. Annak idején a szokásosnál nagyobb feltűnést keltett, később is elég gyakran hivatkoztak rá. Ezt nyilvánvalóan annak köszönhette, hogy átfogó módon és fegyelmezetten szedte sorba, mondhatni: kötötte füzérbe a magyar könyvtár- és szakirodalmi tájékoztatásügy jellegzetességeit, illetve velük kapcsolatban az időszerű tennivalókat. Ad notam: „A rózsa szép virágszál, de tüske szurdal ágán."

E mostani írás szükségképpen visszatekintés a szóban forgó produkcióra, ám – hál'istennek – eközben nem merül fel a visszavonás szükségessége, kényszere. Ui. tartalma – a történelmi és eszközfejlődési eltolódásokat mutatis mutandisnak véve – szakmai szempontból ma is megáll a lábán.

Valamit keletkezésének körülményeiről...

A dolgozat formálisan „Kukrinyikszi-mű", azaz három szerző munkája. Mégis: szerzőssége tulajdonképpen „Ilf és Petrov-szerű", minthogy szövegét ketten írták. Az „összöveg" Ilftől, alias Horváth Tibortól származik. Ez igencsak tüskés és szögletes volt, tele üzenettel ennek meg annak az akkori hatalmasságnak. Természetesen, korántsem kíméletes stílusban. Ezt az ősváltozatot aztán Petrov, alias Papp István varázsolta kiegyensúlyozottá, amivel Horváth Tibor – finoman szólva – nem mindenben értett egyet.

Ebbe a feszült térbe osongattam be én, az iménti formula „és" kötőszava, akinek az lett a dolga, hogy a hármas egyetértés kimódolásával szerkesztőségi révbe segítse a szöveget, ami esetenként „visszaerősítésből", egy-két saját szövegötlet és -javaslat közbeszúrásából, alapjában pedig a kiegyensúlyozott változat imprimálásából állt.

Eközben aztán, talán alaposabban, mintha jómagam írtam volna az egész szöveget, kénytelen voltam „elsajátítani" mondanivalójának egészen kis részleteit is – túl azon a nagy vonalakban való egyetértésen, amellyel a vállalkozásnak egyáltalán nekivágtunk. Ezért érzek jogosultságot arra, hogy a továbbiakban a magam szövegeinek is vegyem a dolgozatban található megfogalmazásokat, s akként bánjak velük.

A „rendszerpárti", illetve az érte hadakozó írás (s itt ne tessék a Kádár-rendszerre gondolni, mert szó sincs benne a szocializmusról, sőt!) a könyvtári és szakirodalmi tájékoztatási rendszerben négy elvileg lehetséges alrendszert különböz-

tet meg, úm. az irányítását, a központi funkciókat tartalmazót, az intézményit és a használóit. Közülük nem foglalkozik a használóival, ami miatt mindjárt önkritikát is gyakorol („Mondanivalónk világosabb kifejtése érdekében követjük el a legdurvább leegyszerűsítést, a használói rendszer elhagyását"), bár az elmondottakból lépten-nyomon kitűnik: éppen az olvasók-használók javát keresve kelt tizenhárom évvel ezelőtt is minden „önkínzás, ének".

Más kérdés, hogy az olvasók-használók érdeke a szóban forgó dolgozatban és a megjelenése óta publikált szakirodalomban egyaránt spekulatív formában jelentkezik. Azt ugyan nem lehet állítani, hogy e témakörben „addig is és azóta is" ne kelt volna számos részpróbálkozás a maga részeredményeivel a szakma tájékoztatására, az azonban bizonyos, hogy a könyvtár- és szakirodalmi tájékoztatásügy kívánatos jövője a használói rendszer felől nincs igazában megindokolva.

Dolgozatunk és az egész honi könyvtár e hiányosságát a továbbiakban adottnak véve, dolgozatunkról a következőket látom szükségesnek elmondani.

Hátulról előrefelé...

Nem véletlenül sajnálkoztam a használói alrendszer kérdéseinek kifejtetlenül hagyása miatt. Ha ez nem maradt volna el, akkor dolgozatunk az intézményi alrendszerről szólván még attraktívabbnak tűnnék a mai olvasó előtt. Az említett fejezet ui. nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy előkészítse a könyvtári és szakirodalmi tájékoztatási rendszert, akkori egzaktabb megfogalmazásunkban: még quasi rendszer jövőbeni átalakulását, igazi rendszerré való fejlődését, mégpedig – kimondatlanul is – demokratikus körülményeket feltételezve.

Hadd idézzek a dolgozatból ma is szívem szerinti megfogalmazásokat az iméntiekkel kapcsolatban:

„Könyvtárügyünk rendszerré fejlesztésében mintha [ez a 'mintha' a kor megkívánta kiegyensúlyozottsági engedmény!] túlontúl a formális mozzanatokra helyeztük volna a hangsúlyt, azt várva, hogy a különféle kötelékekkel összekötözött könyvtárak rendszerszerűen fognak működni. Lehet, hogy merésznek tűnik megállapításunk [itt is a kiegyensúlyozottságra való törekvést érjük tetten], de esetenként olyan jelek mutatkoznak, hogy éppen a szervezet gátolta a hatékony, magasabb színvonalú működést."

„Mind a hálózati szervezet zavarai (adminisztratív-irányítási funkciók eluralkodása emitt, a hálózatok szétesése amott, diszfunkciók megjelenése a működésben stb.) és kiútkeresési törekvései (a tagkönyvtárakat segítő szolgáltatások kifejlesztése a központokban, a hálózati központok együttműködéses vállalkozásai, a módszertani gondozás és a szakfelügyelet közelítése stb.), mind a szakterületi és területi együttműködési körök feladatkeresései és botladozásai arra mutatnak, hogy a hagyományos szervezet átalakul, új minőségű kapcsolatok jönnek létre az intézményi alrendszer elemei között, s ha lassan is, de földerengenek az olyasfajta hálózatok körvonalai, amelyek közelebb állnak az informatika terminológiája szerinti hálózathoz, vagyis olyan intézmények együtteséhez, amelyek között létrejöttek a közvetlen adatátvitel feltételei, s közösen gazdálkodnak a rájuk bízott információkkal. Tehát a szervezetben is a forma helyett a tartalomra kezd áttevődni a hangsúly."

„Napjainkra világossá vált, hogy a könyvtárügy intézményi alrendszerét nem lehet egyetlen vezérelv szerint, lineáris hierarchiában felépíteni. A könyvtárak között sokféle metszetben, a gyűjteményépítés, a technológiai folyamat, a szolgáltatások, a felhasználók stb. szerint jönnek létre kölcsönhatások."

A fentiekből következően „egy-egy könyvtár kapcsolatai révén több együtteshez is kapcsolódhat, de nem utasítás, kijelölés vagy kényszer alapján, hanem természetes érdekei, pontosabban használói érdekei alapján." És továbbmenve: „az intézményi alrendszerben önszervező mechanizmusok működnek, amelyek az érdekeltségek mentén hozzák létre a kapcsolatokat, s éppen mert természetes érdekek testesülnek meg bennük, hatékonyaknak is bizonyulnak." Úgy érzem, hogy felettébb maian cseng az utasítás-kijelölés-kényszer szembeállítása az önszervező mechanizmusokkal, mely utóbbiakra mostanában talán több terhet-kötelezettséget rakunk, mint amennyit optimálisan elbírnának.

„Meggyőződésünk, hogy a rendszer legkisebb eleme is szükséges, ha tényleg társadalmi igény áll mögötte, s ennek következtében a rendszeren belül minden egységet azonos jogon kell megbecsülni."

Követelmény, hogy a „szabadság", „egyenjogúság" ellenére is „a rendszer elemei működőképes együttessé álljanak össze", illeszkedjenek egymáshoz. Ennek „az illeszkedésnek ki kell terjednie a gyűjtőkörök kialakítására, a feldolgozási eljárásokra, a technikai berendezésekre, a szoftverekre stb. stb. – s nem utolsósorban a szolgáltatásokra."

Követelmény a dolgozat javasolta körülmények között a közvetítő funkció vállalása is. Ez elsősorban szemléleti kérdés, s mint ilyen azt célozza, „hogy az intézmények tudatosan építsék be működésükbe egymás szolgáltatásainak célba juttatását, illetve a náluk jelentkező, de ott ki nem elégíthető igények továbbítását."

„A szórásban lévő információk csakis úgy érkezhetnek el az igénylőhöz, ha az információs intézmények (s közéjük értjük a közművelődési könyvtárakat is!) a rendszer egészére támaszkodva szerzik be, 'csomagolják át' és 'közvetítik ki' őket." A fő „átcsomagolók" és „kiközvetítők" körébe a dolgozat szerint az országban mintegy 100-150 tudományos és szakkönyvtár, valamint kb. 50 közművelődési könyvtár tartoznék. Szerzői „trojkánk" – ellentétben pl. az olyannyira vitatott és elutasított Zsidai-elaborátummal (vitatásaival együtt ld. Könyvtári Figyelő, 1996. évi 1. számának 30–80. oldalán) – megtagadta magától azt a „kéjt", hogy javaslatokat tegyen különféle összevonásokra, „ausradírozásokra", s miközben hangsúlyozza a társadalmilag indokolt „legkisebb elem" szükségességét is, mindössze a kiemelten fejlesztendő és működtetendő intézmények körét próbálja számszerűen „megsaccolni".

Figyelemre méltónak tartom, ahogy a dolgozat a könyvtárak és az egyéb tájékoztatási intézmények kapcsolatáról szól, s ezzel mintegy túlteszi magát a „két szomszédvár" közötti csetepatékon. Ezeket írja: „A tágabb értelemben vett könyvtárak és a népgazdasági ágként felfogott egyéb információs intézmények között kár lenne – nem is lehet – egy vonallal határt húzni. Inkább egy gyepü választja el őket egymástól, illetve köti őket össze. A gyepü hajdan védekezésül és támadások felvonulási területeként szolgált; ahogy rendszerré fejlődik könyvtárügyünk, úgy alakul át a gyepü szabadkikötővé [itt szerencsésebb lett volna – a képzavart elkerülendő – „különleges övezeti piacot" használni], olyan kommu-

nikációs hellyé, ahol egymásra utalt rendszerek cserélik ki outputjaikat, s egyeztetik szolgáltatásaikat, fejlesztési elképzeléseiket."

Dolgozatunknak az intézményi alrendszerrel kapcsolatban kifejtett elveit és elvárásait egy 1994-ben keletkezett dokumentumban látom jóval konkrétabb formában és már a rendszerváltás okozta traumák ismeretében megjelenni, pontosabban szólva: újólag megjelenni. Ez a dokumentum az Előzetes rendszerterv az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer megvalósítására, amely a Miniszterelnöki Hivatal Tudománypolitikai Bizottságának Titkársága megbízásából készült, és a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 1994. évi március–májusi különszámaként vált publikussá.

Ez a rendszerterv a tekintetben is „meghaladja" dolgozatunkat, hogy megállapításait és javaslatait egy sor intézményi felmérésre és adatelemzésre alapozza. S éppen ezért korántsem „ajtóstul esik be" a szakmai köztudatba. Intézményi alrendszerében három kategóriát különböztet meg, úm. a magkönyvtárakét, a közvetítő könyvtárakét és a fogadó könyvtárakét. Az első két kategória kicsit homályban hagyott azonossága nagyjából akkora lehet, mint az általunk számított „100–150 + 50" könyvtár. Érdekes módon itt a legintenzívebb frekventáltság és egyéb paraméterek alapján a Zsidai József által megszüntetni javasolt öt nagykönyvtárból négy a magkönyvtárak csúcskategóriájában szerepel.

Az Előzetes rendszerterv bizonyos vonatkozásokban (pl. a gyűjtőkört illetően) csak vázolja, másokban viszont (pl. a számítógépi konfigurációkat illetően) ki is fejti, hogy az egyes kategóriákban „mit kellene tudniuk", „hogyan működniük".

A magam részéről a két dokumentum közötti megfeleléseket azért tartom a „trojka" számára megtisztelőnek, mert az általa kifejtett „magánelvek és elképzelések" az előzetes rendszerterv által legalábbis „félhivatalosak" lettek abban az értelemben, hogy szakmai approbációra tettek szert.

Az „égi áldás" kérdései

Ha az intézményi alrendszert – a szemléletesség kedvéért – termőtalajnak vesszük, akkor a központi szolgáltatásokban illetékeseket „égi áldáshoz" hasonlíthatjuk, melynek mennyiségétől, minőségétől és eloszlatásától sok tekintetben függ a „termés", azaz az olvasók-használók ellátása, annak bősége vagy éppen szűk volta. Hasonlatom azért is találó, mert e szolgáltatásokért a felelősség – sokkal inkább, mint különféle másokért való – egy „rendszerkülső" létezőt, nevezetesen az államot terheli. Szóval a „föntet".

Dolgozatunk a központi szolgáltatások kérdéskörét ekként exponálja: „Először is hadd tegyük fel szándékosan kellemetlenkedő kérdésünket: kellőképpen tudatosult-e illetékeseinkben a központi szolgáltatások meghatározó volta az országos könyvtári rendszeren belül, s ha igen, levonták-e a szükséges következtetéseket, megtettek-e mindent kiemelt fejlesztésük érdekében? Hadd maradjon ez az aggodalom szónoki kérdés, amelyre választ ne tőlünk várjon az olvasó."

A dolgozat részben a hiányzó szolgáltatások létrehozásáért („Számunkra a hiányzó láncszemek közül a tájékoztatás a tájékoztatásról és az országos tároló könyvtár tűnik a legfontosabbnak"), részben a meglévők (a nemzeti dokumen-

tumvagyon bibliografizálása, könyvtárközi kölcsönzés, könyvtárellátás) fejlesztéséért száll síkra, s úgy véli hogy az ezekkel kapcsolatos szervező munkálatok hosszú sora „meghaladja az OSZK erejét".

Ma már kuriózumnak tűnik, bár tizenhárom évvel ezelőtt indokoltnak látszott, hogy dolgozatunk a kommunikációs hálózat fejlesztését és a könyvtári célokat szolgáló számítógéppark megteremtését is a központi szolgáltatások közé sorolja, holott ezek technikai és technológiai jellegű feladatok. De hát akkor még nem volt, csak 1986-tól lett IIF-program, még kevésbé a 90-es évek elejére eső sokféle „csoda" (Bangemann-jelentés, Al Gore-program, információs szupersztráda, Internet stb.). Az Előzetes rendszerterv mindezt számításba veheti, s olyan technikai és technológiai megoldásokat ajánlhat az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer számára, amelyek megfelelnek az információ globalizálódása előírta követelményeknek. Ezeknek az ajánlásoknak birtokában aztán az összkönyvtári, az ún. központi szolgáltatások („a nemzeti dokumentumtermés számbavétele a magyar nemzeti bibliográfia által, tároló és kölcsönkönyvtár, országos lelőhelyjegyzék, tájékoztatás a tájékoztatásról") is a miénknél jóval egzaktabb és korszerűbb formában kerülnek kifejtésre a rendszerterv lapjain.

Mert én már jó ideje csak távolról és kedvtelésből figyelem a magyar könyvtár- és szakirodalmi tájékoztatásügy mozgásait, lehet, hogy tévedek, ám úgy vélem, mégis: ezeknek a mozgásoknak az Előzetes rendszertervet hűbben, de nem szolgai módon követve kellene végbemenniük. Ez a rendszerterv annál is inkább támogatandó, hivatalos nyomatékokat is megérdemlő, mivel 1995 decemberében tervezet és javaslat formájú dokumentum született a Nemzeti Informatikai Stra-

tégia kialakítására vonatkozóan. Ennek végleges változata egy kormány elé kerülő határozattervezet háttéranyaga lesz. A könyvtári és szakirodalmi tájékoztatási rendszernek jó érdeke, hogy e bizonyára megszülető határozat fogódzóiba belekapaszkodjék, s ezáltal az eddiginél gyorsabb és egyértelműbb fejlődés részese legyen.

Végül illenék még dolgozatunk irányítással kapcsolatos, ott vezető fejezetként szereplő mondanivalójával foglalkoznom, amely finoman ugyan, de igen határozottan marasztalja el ezt az első alrendszert. Aztán ismertethetném az Előzetes rendszerterv irányítással kapcsolatos koncepcióját is. De sem ezt, sem azt nem teszem meg. Részint azért nem, mert a dolgozatban elmarasztalt irányítási alrendszer lényegében megszűnt létezni, részint pedig azért nem, mert az Előzetes rendszerterv irányítási koncepciója mindmáig nem realizálódott.

Egyelőre – a művelődési és közoktatási miniszter szavaival élve (vö. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1996. ápr. 3–6. p.) – a következők vannak:

„Az információ iránt bárhol felmerülő igényt egy egységes könyvtári rendszernek kell kielégítenie, nem az egyes könyvtáraknak." Tehát: állami szinten fennáll a követelmény a könyvtárak „rendszerben tartására".

„Az állam pedig, azon kívül, hogy támogatja e hálózat további fejlesztését, semmiféle ellenőrző szerepet nem vállalhat." Tehát: a fejlesztés mikéntje a szakmán múlik.

„A könyvtárüggyel való foglalkozás... a művelődési és közoktatási miniszter számára nem érdeklődés kérdése, hanem kötelesség." Tehát: az üggyel való törődés egyik fő letéteményese megnevezte magát. Kár, hogy az Internet E-mail számát nem adta meg.

„Óvnám... Önöket attól, hogy túlzott reményeket tápláljanak a szakma helyzetének javulásával kapcsolatban, hiszen a lehetőségek korlátozottak." Tehát feltehető a kérdés" ugyan mi nem korlátozott manapság Magyarországon? (Mindenki úgy válaszol, ahogy akar.)

Futala Tibor

Ad notam: együttműködés

Mindig rossz szülőnek tartottam a „bezzeg" szülőket, rossz szakembernek a „bezzeg" szakembert. Az ilyen szülő úgy neveli a gyermekét, hogy folyton azt a nótát fújja „bezzeg az én koromban... bezzeg amikor én... stb. Vagy az ilyen szakember is fújja: bezzeg én megmondtam. A bezzegség mögött ugyanis közhelyek állnak, pl. bezzeg megmondtam, hogy össze kell fogni... bezzeg... Rövidre fogva mondandóm, olcsó poénkodás lenne arra hivatkozni, hogy 1983-ban bezzeg... Csak annyit mondanék, hogy barátaimmal írt akkori cikkünk minden mondatát ma is vállalom, illetve vállaljuk. De a cikk megszületett és elszállt, scripta volant. Sorskérdésekről volt benne szó, ma is ezek a könyvtárügy sorskérdései.

Engedjék meg, hogy meleg hálával köszönjem meg Önöknek, hogy ezt a témát ítélőszékük elé idézték. Reménykedjünk, hogy nem szellemidézés vagy halotti

végtisztesség okán. Legyen ezért szó a továbbiakban szakmai közgondolkodásunkról.

Szakmai tudásunk ugyanis a múlt és sokféle más tudás kritikai szövedéke. Nem szériatermék, ellentéteket is befogad. Ám kell lennie egy-két alapelvnek, amelyekben közmegegyezésnek kell kialakulnia. Ha hiányzik, a szakmát lesöprik, perifériára állítják, ügyeit elnapolják. Az érvek velünk szemben: a szakma még nem érlelte ki álláspontját; a szakmán belül sincs egységes állásfoglalás. Ezeket az egyébként igaz érveket idéztem. Ha nem térünk észre, ha nem állítjuk meg a parciális érdekek lobbizóit, akkor a szakma rövid időn belül széthullik. Három részre szakad, mint Mohács után az ország, amely szakadás pusztító hatásait máig nem hevertük ki.

Akkori írásunk néhány gondolatát most idézném annak ürügyén, hogy ugyanazok a kérdések most örökzöld slágertémaként ismét felkerültek szakmai közéletünk színpadára. A következőket ajánlom szíves figyelmükbe. Íme e tízparancsolat:

1. A könyvtárügy – vagy az egésznek tekintett rendszer – céljai csak közvetve vonatkoznak az egyes intézményekre, a rendszer egészének céljai intézmények felettiek. Kommentárként a „könyvtári ellátás" terminus technicus-át tenném hozzá. A rendszerrel kapcsolatban ugyanis az állampolgárok összessége áll, igényeiket a könyvtárak összessége teljesíti. A könyvtári rendszernek nemcsak azt kell nyújtania, amije van, avagy ami megmaradt, hanem ellátást biztosít, tehát azt nyújtja, amit igényelnek tőle. Ez nagy különbség. Attól szakma a szakma, hogy képes erre.
2. A célok meghatározásakor a használót kellett megnevezni elsőként, ebből lehet származtatni a szolgáltatásokat, szervezetet, egyebet. A használót mindössze két dologban kell kielégíteni: bármely publikus dokumentumot megszerezni számára és tájékoztatást adni minden megjelent dokumentumról.
3. A könyvtárügy struktúráját a szakmai kapcsolatok nyomvonalai szerint kell kialakítani. Ezt kell kodifikálni is. Más szervezeti elgondolások – pl. felügyeleti, fenntartói jogok szerintiek – ehhez képest másodrendszerűek a működés szempontjából, de van létjogosultságuk. Arra azonban ügyelni kell, hogy ne keletkezzék túlszervezés.
4. Minden könyvtári szolgáltatás fundamentumát a hézagmentes bibliográfiai alapregisztrációk teszik. Az összes többi erre épül. Ebben nem lehet vita, hiszen – egyetemes könyvtárosság is erre vállalkozott nagylélekzetű programokban; csakhogy ezek meghatározó volta nálunk alig tudatosult.
5. Az intézmények feletti közgondolkodásban a központi szolgáltatások nem tekinthetők a Széchényi Könyvtár belügyének, ezek is intézmények felettiek. Ilyen kezelést kívánnak jogi, financiális és más szempontokból. Ha összkönyvtárinak tekintjük őket nemcsak szólamokban, akkor jelentőségüknek megfelelő hangsúly eshet rájuk. Az adná meg súlyát, hogy nincsenek közbeékelődő áttételek, fokozatok.
6. Ha az egésznek tekintett könyvtári rendszer húzó ereje a központi szolgáltatásokban van, akkor azt is vizsgálni kell, hogy ezek teljesek-e? Van-e hiányzó „összkönyvtári" szolgáltatás. Kettőt neveztünk meg. Az egyik egy országos tároló és kölcsönkönyvtár, a másik egy referral centre, amolyan irányító, út-

baigazító központ és eszköz, tájékoztatás a tájékoztatásról. (Sokáig a „metainformációs" jelzőt viselte.) Mindkettő egy új minőségű könyvtárközi együttműködést tesz lehetővé. Pontosabban: a már meglevőkkel együtt ezek teszik lehetővé az együttműködést.

7. Így érthető a 83-as dolgozat egyik alapelve, hogy az együttműködés nem lehet cél, hanem eszköz jól meghatározott célok elérésére.
8. A dolgozatban benne van, hogy az adatátviteli, kommunikációs hálózatok kiépülése a rendszerszerű működés feltétele. Pedig e hálózatokról még csak az első fecskék röppentek fel akkor.
9. Ha a rendszer így működik, technikai-technológiai kompatibilitást kell biztosítani. (Csúnya szó, mondjunk inkább illeszkedést.) Ebben semmi újdonság nincs, új elem az volt, hogy ezt a könyvtárügy irányításának felelősségi körébe utaltam.
10. Végül kimondtuk, hogy a könyvtári rendszer szervezésében, fejlesztésében egy-egy elv kiemelt kezelése vagy egy-egy könyvtári szektor elkülönített fejlesztése az egész rendszert gyengíti. Nem kommentálom. Azóta tudniillik csak ez folyik. A rendszert kell fejleszteni, az egyes intézményeket vagy szektorokat ezen belül, nem az egyedeket külön-külön.

E tíz pont után tucatnyi kérdés támad bennem, nyilván Önökben is. Pl. hogy vannak-e más elven nyugvó elképzelések? Nem tudom, csak gyanítom, hogy vannak. Velük nem vagyunk képesek vitatkozni, mert elképzeléseiket nem írják le, nincs mivel vitatkozni. Fantomokkal nem lehetséges eszmecsere. Egyedül Zsidai József írt le egy általa racionalizálásnak tekintett részletet a parciális gondolkodás iskolapéldájaként. Meg is kapta a magáét. Még veszélyesebb az a gondolkodás, amelyben valaki (valakik) könyvtári feladatokon kívül eső céljaik megvalósítására akarják a könyvtárakat felhasználni. Tegyük szívünkre kezünket és valljuk be, egyesekben van hajlam arra, hogy egy tál lencse ígéretéért eladják elsőszülöttségünket a kulturális életben. Pedig egyszer már kipróbált csapdáról van szó.

Mi van a képzésünkkel? A 83-as cikkben még üdvözölni lehetett, hogy végre kialakult az oktatás három szintje. Azóta az is szétmállott. Ezt is hagytuk, bár nem tudom, szakmán belül kinek kellett volna közbelépnie, ha a szakma kari etikája nem tudta a dzsungellé válást megakadályozni. (Van-e ilyen etika?)

A kérdések sorjáznak. Ha elnézem szerzőtársaimat, ironikusan egy címet adunk magunknak. Mi vagyunk a szakma Kasszandrái. Idegölő szerep? Sokadik nekifutás után is tesszük dolgunkat. Mert ez a nemzedék ismeri az élet törvényét: navigare necesse est.

Horváth Tibor

A MKM közigazgatási államtitkára, *Honti Mária* 1996. július 1-jével **dr. Skaliczki Judit**ot nevezte ki a Könyvtári Osztály vezetőjévé.

Egy pillantás magunk mögé

Milyennek minősítjük a legutóbbi tizenhárom évet? Hosszú időnek, rövid időnek? Nagy időnek, kis időnek? Olyasvalakinek, akinek könyvtárosi pályafutása egyharmadát teszi ki, s hajlamos a türelmetlenkedésre, bizony hosszú időnek számít, de annak, aki a pannonhalmi könyvtár megalapításától számítja a magyar könyvtártörténetet, és sub specie aeternitatis vizsgálja a jelenségeket, bizony csak egy szempillanat. Nagy idő annak, aki maga is részese volt egyik-másik eseményének, s hajlamos az optimizmusra, ám kis idő annak, aki veszni látta értékeit, eszményeit, s a posse-hez méri az esse-t, a lehetségeshez a ténylegest.

Nem érhet nagy baj bennünket, ha a magyar könyvtárügy rendszerré válásának folyamatában mutatkozó trendekre igyekszünk rámutatni, nagyobb, ha ezeket értékelni is merjük, s még nagyobb, ha netán a jövőre vonatkozó vágyainknak is hangot adunk. Minthogy azonban a Magyar Könyvtárosok Egyesületének Közkönyvtári Egylete arra szólított fel engem is, mint az 1983-ban megjelent, együttműködésről és rendszerszervezésről szóló cikk egyik társszerzőjét, nézzek már szembe akkori magammal, az azóta eltelt évekkel és a kívánatos jövővel, nem kerülhetem hát ki a veszélyes vizeken való hajózáshoz hasonlító válaszadást.

Lehet, hogy némi önteltséggel jelentem ki az írásbeli hozzászólásokat ugyan nem, bár szóbeli reakciókat bőven kiváltó irományról, hogy a könyvtári rendszerváltást előkészítő szakírásokhoz tartozik, éppen politikai tartalma miatt. Kritizálta a szakmai felügyeletet (keményen-e vagy sem, ez nézőpont kérdése, mindenesetre érdemben), túlszervezett látszatszervezeteknek minősítette a könyvtárpolitikának oly kedves, rendszert imitáló, üres együttműködési formákat, rámutatott a szocialista könyvtárügy büszkeségét képező központi szolgáltatások gyengítésére, s nem riadt vissza attól sem, hogy a könyvtárigazgatói kar szemébe mondja, némely király és királynő meztelen.

Ugyanakkor posztulált egy organikus könyvtári rendszert, amely a társadalom könyvtári szükségleteiből következő természetes erővonalak mentén szerveződik, egyértelműen igyekezett kijelölni az ebből következő legfontosabb teendőket, szakított az egyfelől-másfelől mindent feloldó és megengedő kötőszópár használatával, s csak a verbális minimumot adta meg a császárnak.

Talán megkockáztatható az a megállapítás is, hogy az elmúlt évtizedek nagy szakmai eseményeiként számon tartott országos konferenciák ki- és legömbölyített anyagai, tézisei és felajánlásai után – amelyek nemzésében és megszülésében a szerzők maguk is részt vettek, – ha végre amúgy magyarosan, tekintet nélkül a tekintendőkre mondták el akkori legjobb szakmai meggyőződésükből fakadó véleményüket. Voltaképpen a későbbi koncepciók – az MKE elnökségének állásfoglalása a könyvtárak finanszírozásáról, a Csurgay-bizottság jelentése, a világbanki hitelfelvételt indokló anyagok, az új könyvtári törvényt előkészítő dolgozatok – egyik előanyagának tekinthető. Akkori, mondom, s ezért maradt említetlenül a könyvtáros társadalom egészének és tagjainak hatalmas, és semmi mással nem pótolható szerepe, amit manapság a Magyar Könyvtárosok Egyesülete

igyekszik érvényesíteni (olybá tűnhet, mintha a szerzők protoKIKesek lettek volna, legalábbis egyikük, aki az OKT-t képzelte el KIK gyanánt), ezért az a naivitás, amely szerint a könyvtárellátás minden problémája megoldódik egy önálló könyvtárellátó vállalat létrejöttével, ezért kerültek a felsőoktatási könyvtárak egy kalapba a szakkönyvtárakkal (s velük együtt is soknak látszik 100-150 szakkönyvtárral számolni az országos szakirodalmi, s túl kevés 50 városi könyvtárat figyelembe venni a regionális ellátás szempontjából), ezért mutatkozik meg némi műszaki, gazdasági és politikai naivitás az egész könyvtárügyet szolgáló, központi számítógéppark létrehozásának felvetésében, ezért, hogy az Internet korában a referral centre-t is másképpen, s a tároló könyvtár koncepcióját is sokkal tágabban és gazdagabban fogalmaznák meg. E kritikai sort lehetne folytatni.

Mindamellett a dolgozat egészének irányát most is vállalhatnák a szerzők, s az 1983 óta végzett szakmai tevékenységükkel talán nem hazudtolták meg nyolcad évszázada tett hitvallásukat, ha hevületük azóta lankadott is. Ez jogosíthat fel arra, hogy a régi jóhiszemű őszinteséggel, a régi parazsat kissé felszítva mint a három szerző egyike néhány lakonikus javaslatot tegyek a magyar könyvtárügy rendszerré válásának újabb szakaszához.

1. Az ország könyvtárügyének meghatározó eleme a nyilvános könyvtárak összessége, a szakmai irányításnak rájuk kell összpontosítania. Mindent el kell követni annak érdekében, hogy az önkormányzatok által fenntartott kisebb közművelődési könyvtárak (a legszívesebben minden falusi könyvtárat közéjük sorolnék, de nem riadnék vissza a kisvárosi könyvtárak bevonásától sem) mielőbb egy ellátó rendszerhez csatlakozzanak.
2. Korábban azt mondtuk: nem szükségszerű, hogy minden központi szolgáltatást a nemzeti könyvtár nyújtson. Most így fogalmazok: a központi szolgálta-

tásokat le kell választani a nemzeti könyvtárról, s az új társadalmi, műszaki és gazdasági feltételeknek megfelelő koncepció alapján, egy önálló intézmény vagy vállalkozás keretében kell őket működtetni. Költségeit túlnyomó részben az állam kell, hogy állja, de a szolgáltatásokat igénybe vevő könyvtárakra is hárulnak anyagi terhek. A vállalkozás felügyeletét és ellenőrzését a könyvtárakra kell bízni.

3. Előnyére válna szakmánknak, ha a Magyar Könyvtárosok Egyesülete és a Könyvtári és Informatikai Kamara egyesítené személyi és anyagi erőforrásait, szakmai tekintélyét és súlyát egyetlen szervezetben, mondjuk a Magyar Könyvtári Szövetségben, amelyben mind a személyes, mind az intézményi aspektus zavartalanul érvényre juthatna.
4. Gyors ütemben fejlődnek mind az automatizációnak, mind a telekommunikációnak műszaki és technológiai alapjai. A jövő fő kérdése a rendszerek, szoftverek, a visszakereső nyelvek összeilleszthetősége, az országos adatbázis kialakítása, s a nemzetközi együttműködésben való részvétel lesz. Az ebből adódó feladatok elvégzéséhez is nélkülözhetetlen az egységes könyvtárosi-könyvtári szakmai szervezet és a könyvtárügy újonnan létrehozandó közös, központi szolgálata.
5. Emelni kell a könyvtárosok szakmai felkészültségének színvonalát. E téren minden engedmény végzetessé válhat. Ennek érdekében három, legfeljebb négy intézménybe kell összpontosítani a felsőfokú könyvtárosképzést.

Egyébként tessenek szívesek lenni elolvasni a Könyvtári Figyelő 1983. 5. számában megjelent írást, s felhasználni belőle mindazt, ami időtállónak bizonyult.

Végezetül visszapillantva a tizenhárom évre úgy érzem, többet is elérhettünk volna. A további tempó azonban jórészt a jelenlévőkön múlik. Csak azt ne mondják, hogy ez pénzkérdés. Persze, hogy az. A társadalom végső soron arra ad pénzt, amit szükségesnek vél a maga számára. Szóval és tettel, érvekkel és szolgáltatásokkal magunknak kell meggyőznünk a társadalmat, illetve képviselőit, hogy a könyvtári és információs szolgáltatások tényleg elemi létszükségletet elégítenek ki.

Papp István

Az NKA könyvtári szakkollégiuma vezetőjének levele

Tisztelt Főszerkesztő Úr!

Az alábbi levéllel fordult a Nemzeti Kulturális Alap könyvtári szakkollégiuma az Országos Könyvtári Tanács, a Könyvtári és Informatikai Kamara és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnökéhez.

„A Nemzeti Kulturális Alap könyvtári szakkollégiuma az eddiginél is erősebben kíván támaszkodni munkája során a szakma egészére, s a szakmát képviselő

testületekre. Különösen fontosnak tartja, hogy a rendszeres időközönként meghirdetett pályázatainak tematikája igazodjék a könyvtárügy közvetlen és távlati terveihez, feladataihoz.

Annak érdekében, hogy az 1997 elején kiírandó pályázat esetében is érvényesüljön ez a törekvés, a kollégium megbízásából arra kérem, hogy a vezetése alatt álló testület tegyen javaslatot arra, milyen témákra lenne célszerű pályázatot meghirdetni.

Tájékoztatására közlöm, hogy a könyvtári szakkollégium kerete várhatóan nem lesz kisebb jövőre, mint 38 millió forint, de reményeink szerint és a körülmények szerencsés alakulásától függően ez az összeg talán még valamicskét meg is nőhet.

Eddigi tájékozódásunk alapján lehetséges pályázati témákként a következők merültek fel: könyvtári rendezvények, továbbképzések, dokumentumrestaurálás, lopásgátló berendezések felszerelése, retrospektív katalóguskonverzió, kutatási-fejlesztési munkák (pl. az OPAC-ok távoli hozzáférhetősége, a Z 39.50 protokoll alkalmazása stb.), a telekommunikációs kapcsolatok fejlesztése, a nemzetiségek könyvtári ellátása, az eddig megkezdett vállalkozások közül az arra érdemesek további finanszírozása. Megjegyzem, hogy a hazai szaksajtó támogatása is ezt az összeget terheli.

Munkánkat nagyban elősegítené, ha a témajavaslatokat – a könyvtári szakkollégium eddigi tevékenységére vonatkozó észrevételekkel együtt – 1996. szeptember 30-áig eljuttatná hozzám. Fáradozását és a testület segítségét előre is megköszönve, őszinte tisztelettel üdvözli Papp István, a könyvtári szakkollégium vezetője."

Kedves Főszerkesztő Úr, a könyvtári szakkollégium nevében arra kérem, ugyan jelentesse meg lapjában mielőbb a fenti levelet azzal a megjegyzéssel, hogy ez a felszólítás nemcsak az említett testületekhez van adresszálva, hanem a hazai

könyvtáros társadalom minden tagjához. Valamennyi kollégánktól várunk a pályázati tematikára vonatkozó javaslatokat akár szóban, akár írásban, s a könyvtári szakkollégium működését érintő észrevételeket írásban.

Egyébként örömmel és hálával vennénk azt is, ha tevékenységünkkel érdemben foglalkozó kritikai írás jelenne meg az Ön lapjában.

Megértő és gyors intézkedését remélve, megkülönböztetett tisztelettel üdvözli

Papp István
az NKA könyvtári szakkollégiuma vezetője

A kisvárosok polgárai és a könyvtárak a rendszerváltás időszakában II.

(Működési tapasztalatok)

Beiratkozók

A könyvtár akkor válik élővé, ha használják, addig csak könyvraktár, jobb esetben könyvmúzeum. A kisvárosok ez utóbbi kettőt nem engedhetik meg maguknak. Ha a beiratkozók számát nézzük, akkor láthatjuk, hogy a 25 kisvárosban mintegy 90 ezer embernek nyújt segítséget, támogatást a kikapcsolódáshoz, szórakozáshoz, nem utolsó sorban tanuláshoz a könyvtár.

A legtöbb olvasót a nyolcvanas évek közepén jegyezték a statisztikák, több mint 92 ezer főt, melyet a későbbiekben csak az 1992-es esztendő adatai értek el. 1987-től, ahogyan közeledünk a rendszerváltás felé, fokozatosan csökkent a könyvtárba beiratkozók száma. A mélypont 1990-ben, épp a választások évében következett be, amikor 87 ezer fő alá esett a könyvtárat használók száma. A rendszerváltás után lassú növekedésnek lehetünk tanúi. A már említett 1992-es szinttel, ami után ismét csökkenés következett be, amelynek mértéke meghaladta az 1990-es szintet, 1994-ben 87 039 főre esett vissza. Érdekes ismét az a párhuzam, amely a választások évében mélypontot jelentett a könyvtárak egyéb munkájában.

Vajon a különböző korosztályokat egyformán jellemzi a könyvtárak iránti érdeklődés csökkenése? A válasz: nem. A magyar statisztikai adatszolgáltatás két korcsoportot különít el a 14 éves korhatárnál húzva meg a határt. Az ez alatti korosztályt az egyszerűség kedvéért gyermek, az e fölöttit pedig felnőtt kategóriákként fogom az elkövetkezőkben jelölni. Nézzük meg ennek alapján a felnőtt és gyermek beiratkozott olvasók átlag számainak alakulását! Kitűnik, hogy a kezdeti lendület után a felnőtt lakosság könyvtár iránti érdeklődése a rendszerváltáshoz közeledve csökkent, a mélypontot 1990-ben 2040 fővel érte el. Ám ezután fordulat következett be, hiszen a rendszerváltás után szinte újra felfedezik a könyvtárakat, s az aktivitásuk tartósan a nyolcvanas évek közepén található

értékek fölött maradt, amihez hozzájárult az információ iránti megnövekedett igény, az infláció, s nem utolsó sorban a munkanélküliségből való kitörési kísérletek.

A 14. év alatti korosztálynál más tendencia figyelhető meg. Az 1985–1987 közötti időszakban növekedett a gyermekkorosztály létszáma a könyvtárakban, amit egy két éves gyors visszaesés követett, ezután megállapodik a gyermek használók köre egy megközelítőleg azonos szinten, majd 1992-t követően ismét felgyorsul ennek a korosztálynak a kivonulása a könyvtárakból.

Mi lehet az oka, hogy 20%-kal csökkent az elmúlt esztendőkben az általános iskolai korosztály száma a könyvtárakban? Egy biztos: nem azért, mert az iskolai könyvtári ellátás színvonala megemelkedett volna, hiszen jó néhány iskolában az elmúlt tíz esztendő folyamán semmiféle fejlesztés nem történt. Részben szolgál magyarázatul az a tény, hogy ennek a korosztálynak a száma jelentősen csökkent a korábbi évekhez képest. Problémát jelent az is, hogy megnövekedett azoknak a gyermekeknek a száma, akik funkcionális analfabétaként fejezik be iskolai tanulmányaikat. Sokkal nagyobb baj az, hogy az elmúlt évek könyvkiadása, mely ugyan felettébb gazdag kínálatot nyújtott mesékből, és a felnőtteknek szóló populáris irodalomból, s számtalan tudományos könyvet jelentetett meg gyermek és felnőtt korosztálynak egyaránt, teljesen elfeledkezett az általános iskolai korosztály szórakoztatásáról, éveken keresztül nem adott ki számukra könyvet, ami károsan hatott e korosztály olvasási szokásaira. Ezzel egyidőben a városi könyvtáraknak nem állt módjukban a korábbi köteteket sem pótolni, előbb a lehetőség hiányzott, utóbb az anyagiak szabtak korlátot ennek. Ezzel egyidőben megjelentek a könyv konkurenciái, a videó, a számítógép és az elektronikus játékok. Ezeknek az informatikai, művészeti és szórakozás hordozóknak a hirtelen nagy tömegű elterjedésére a könyvkiadás máig nem találta meg a megfelelő választ. A könyvtárak egy része ugyan nyitott ez irányba, pl. videotékát létesített, ám ezek hosszú távon nem képesek konkurálni a magánkölcsönzőkkel, míg a számítógépesítésben a szaksajtó hurráoptimizmusa ellenére sem történt meg az áttörés, a számítógépek megjelentek ugyan, de nem olyan számban és időben, amely a modern könyvtári feltételeket biztosította volna az új technika iránt érdeklődőknek. A gondolatsor végére egy megjegyzés, amely hosszú távon mindenképpen befolyásolni fogja a könyvtári ellátás helyzetét, épp ezért most kell a figyelmet felhívni rá. 1985-ben a felnőtt-gyermek olvasó arány 57/43% körül mozgott. A '90-es évek közepére ez a számarány 63/37%-ra módosult, elsősorban a gyermek beiratkozottak számának nagy arányú visszaesése miatt.

Látogatók

A könyvtárak számtalan mutatója között szerepel, hogy hányan keresik fel a könyvtárat. 1985-ben a 25 településen 909 111 fő fordult meg a közművelődési ellátás ezen alapintézményében. A beiratkozott olvasók számához hasonlóan a rendszerváltáshoz közeledve itt is csökkenést, azt követően pedig fellendülést tapasztalunk. Az aktivitás megnövekedését jól szemlélteti, hogy 1985-höz viszonyítva 1994-re 10%-os a növekmény, 1994-ben már több mint egymillióan látogatták meg a könyvtárakat.

A felnőtt olvasókat tekintve a rendszerváltáshoz való közeledéssel a könyvtárlátogató aktivitás csökkenésének lehetünk tanúi, míg ezt követően az aktivitás növekedésének. Míg 1985-ben városonként átlag 19 987 fő tért be, hogy valamely könyvtári szolgáltatást igénybe vegyen, addig tíz esztendővel később már 23 954 fő, azaz 20%-kal többen vették igénybe a könyvtárak megújult, kibővült szolgáltatásait, ismerkedett meg a könyvtárak által biztosított lehetőségekkel.

Nem ilyen rózsás a kép, ha a gyermekek látogatási szokásait vizsgáljuk. 1985-ben viszonylagos mélypontról indul az adatsor, hiszen Oroszlány esetében értékelhető adat nem szerepel. A legtöbb látogató 1987-ben szerepelt, 487 239 fő, ám visszaesés következik, s napjainkra a gyermek látogatók száma 400 ezer fő körül stabilizálódni látszik, ami 16 ezres főnek felel meg városonként átlagban.

Kölcsönzők

Míg a látogató szám a könyvtárba betérőkről nyújt tájékoztatást, addig a kölcsönzői szám a ténylegesen létrejött kapcsolatokat tartalmazza. 1985-ben 688 236 olyan olvasó járt a kisvárosok tanácsi fenntartású könyvtáraiban, akik aktívan igénybe vették azok szolgáltatásait. 1987-et követően ezek száma mintegy hatodával, százezer fővel csökkent, s csak a vizsgált időintervallum végére vált emelkedővé, igaz, 627 607 fős szintje még így is jelentősen alatta maradt a nyolcvanas évek közepét jellemző értéknek.

A felnőtt kölcsönzők esetében a látogató-kölcsönző arány közel azonos képet mutat, nem úgy a gyermek kölcsönzők esetében, ahol a visszaesés mértéke a beiratkozott olvasókkal arányosan a legnagyobb volt. Míg a rendszerváltás idején a könyvtárak kölcsönzőinek száma esett vissza ugyanennyivel a saját nyolcvanas évek közepén található adatokhoz képest. Itt *a visszaesés mértéke elérte a 30%-ot.* Mindenképpen sürgős feladattá kell, hogy váljon a gyermekközönség visszahódítása és megtartása a kisvárosok könyvtárai számára.

A gondolatsor végén még egy érdekes és elgondolkodtató adat. 1987-re a látogatók 3/4-e kölcsönzött is a könyvtárból, 1994-ben ez az arány 2/3-ra esett vissza. Szomorúbb az az adat, hogy a gyermekkorosztály esetében már csak minden második látogató volt egyben kölcsönző is.

Végül néhány jellemző adat az egyes városok könyvtárainak és polgárainak kapcsolatát jellemző és értékelő adatsorokból.

1985-ben Békés és Mezőtúr emelkedett ki beiratkozott olvasóit tekintve, előbbiben 5519, utóbbiban 6401 fő vette igénybe rendszeresen a könyvtár szolgáltatásait, két évvel később Szentendre és Siófok csatlakozott melléjük, majd visszaesés következett. 1994-ben már csak Szentendrén, ahol a Pest Megyei Könyvtár található, haladta meg a beiratkozott olvasói létszám az ötezer főt (5558). Háromezer főt nem érte el a beiratkozottak száma ugyanakkor Balmazújvárosban, Budaörsön, Komáromban, Szigetszentmiklóson szinte az egész vizsgált időszakban, továbbá Hajdúnánáson 1987-től kezdődően, valamint Mezőkövesden 1991 után. A gyermekkorosztály adatait tekintve 1985-ben Békésen, Dombóváron, Mezőtúron és Szentendrén haladta meg a beiratkozottak száma a 2 ezer főt. Tíz esztendővel később csak Tapolcán, ahol egyedül 1985-ben nem

érte el a 2 ezer főt a 14 évnél fiatalabb beiratkozottak száma. Jóval kedvezőtlenebb a kép, ha azokat a településeket nézzük meg, ahol a beiratkozott gyermekek száma nem érte el az ezer főt. 1985-ben Mátészalka, Oroszlány és Szigetszentmiklós település tartozott e körbe, míg 1994-ben Budaörs (a visszaesés háromszoros), Hajdúnánás (a visszaesés kétszeres). Komárom (a visszaesés 20%-os), Mezőkövesd (a visszaesés 40%-os) és Szigetszentmiklós (szinten maradt).

Látogatókat tekintve 50 ezer feletti olvasó fordult meg Békésen (52 111), Sátoraljaújhelyen (50 035), Siófokon (54 368), és Tiszaújvárosban (52 038) 1985-ben. 1994-ben Balassagyarmat (72 016), Szentendre (60 352), Tapolca (82 022) és Tiszaújváros (78 052) tartozott a legnagyobb látogatói forgalmat lebonyolító városok közé. A pólus másik végét a 20 ezer fő alatti látogató forgalmat lebonyolító települések találhatók. Ezek 1985-ben Budaörs (18 771), Komárom (16 929), Oroszlány (15 453) és Szigetszentmiklós (11 384) voltak. Tíz évvel később csak Budaörs (14 089) található e körben. A gyermekkorosztály adatsorait tekintve a legnagyobb látogatói forgalmat 1985-ben Mezőtúr (27 314), Siófok (25 156), Tapolca (26 532) és Tiszaújváros (26 001) bonyolította le. 1994-ben már Balassagyarmat (36 439), Tapolca (49 090) és Tiszaújváros (29 088) emelkedett ki a mezőnyből. A pólus másik végén 1985-ben Komárom (6453), Mátészalka (8325), Oroszlány (0) és Szigetszentmiklós (5751) állt. A korábban felvázolt folyamatok eredményeként 1994-ben már hét településen esett 10 ezer fő alá a gyermek látogatók száma: Budaörs (3229), Kalocsa (7172), Komárom (7142), Mátészalka (9449), Mezőkövesd (5034), Mohács (8960), Szigetszentmiklós (8311).

Kölcsönző látogatókat tekintve 30 ezer főnél többen léptek interaktív kapcsolatba a könyvtárral 1985-ben Békésen (35 686), Csongrádon (43 121), Kalocsán (33 054), Keszthelyen (40 296), Mezőtúron (39 613), Sátoraljaújhelyen (37 646), Siófokon (40 405), Szentendrén (30 073) és Tiszaújvárosban (35 957). 1994-ben Balassagyarmat (31 962), Csongrád (42 190), Kisvárda (34 407), Sátoraljaújhely (33 144), Szentendre (43 268), Tapolca (39 446) és Tiszaújváros (39 247) tartozik e körbe. Az egész korszakot tekintve elmondható, hogy 10 ezres kölcsönzői szám alá csak ideiglenesen kerültek a könyvtárak, az is csak a rendszerváltás idején jelentkező recesszió idején.

A gyermekkölcsönzők száma 1985-ben csak Csongrádon (21 134) haladta meg a 20 ezer főt, s 9 településen nem érte el a 10 ezer főt. 1994-ben viszont csak nyolc településen haladták meg a gyermekkölcsönzők a 10 ezres határt: Balassagyarmat (16 986), Csongrád (12 938), Dombóvár (10 684), Kisvárda (12 993), Monor (13 138), Szarvas (13 032), Tapolca (19 065), Tiszaújváros (15 428).

Kölcsönzött dokumentumszám

A polgár-könyvtár viszonyrendszer áttekintése nem lenne teljes, ha a kölcsönzött állományegységek számának alakulását nem vennénk figyelembe. A 25 kisvárosban évente 2.2 millió könyv, sajtó, film, lemez stb. került kölcsönzésre 1985–1987 között, a rendszerváltáshoz közeledve ez a szám folyamatosan 2 milliós érték alá csökkent. Öt év alatt a visszaesés mértéke elérte a 13%-ot. A rendszerváltás után ismét növekedni kezd az egyes intézmények dokumentum forgal-

ma, amely a vizsgált korszak végére ismét megközelítette a 2.2 milliós nagyságrendet (2 180 414 db).

Ismét felmerül a kérdés, hogy a gyermek és felnőtt kölcsönzési szokások azonosan változtak-e? A válasz ismét nem. A kölcsönzött dokumentum 1/3-a a gyermek, 2/3-a a felnőtt korosztályok által került használatra a nyolcvanas években, ám a kilencvenes évek közepére a felnőttek részvétele kezdi megközelíteni a 3/4-es arányt. Az emelkedés mértékére jellemző, hogy az 1987–1991 közötti mélypont után a kölcsönzés mértéke a nyolcvanas évek közepének értékét 8%-kal meghaladta. Ebből következik, hogy az általános iskolások 1985-höz viszonyítottan 1994-ben 25%-kal kölcsönöztek kevesebbet. Mivel a kölcsönzött dokumentumszám a rendszerváltási mélypont után elért a korábbi kölcsönzési szintet, világos, hogy ez csak a felnőtt korosztály aktivitásának köszönhető, amely a a polgári kor- és viszonyrendszerben jelentősen meghaladja a szocialista kor értékeit, ami igazolja a polgárosodás és a könyvtár közötti erős kapcsolatot. Ugyanakkor valami reményt csillant, hogy 1994-ben a visszaesés a gyermekkölcsönzésben megtorpant, de az, hogy ez egy megforduló folyamat kezdete-e vagy csak egy időleges felvirágzás, azt az idő fogja eldönteni.

Ha az egyes könyvtárak teljesítményét nézzük, akkor a legnagyobb dokumentumforgalmat lebonyolító települések a következők: 1985-ben Balassagyarmat (103 411), Békés (124 690), Csongrád (128 564), Keszthely (102 663), Kisvárda (103 133), Mezőtúr (145 681), Sátoraljaújhely (111 032), Siófok (113 814), Szarvas (104 375) és Tiszaújváros (101 582). Jól érzékelhető, hogy a városok könyvtárainak mintegy 40%-a 100 ezres dokumentumállomány felett kölcsönzött. Tíz évvel később Balassagyarmat (140 679), Csongrád (134 011), Kisvárda (139 176), Sátoraljaújhely (114 532), Siófok (102 508), Szentendre (124 439), Tapolca

(113 121) és Tiszaújváros (122 781) található e körben. Megjegyzésként ide tartozik, hogy nemcsak a nagyobb állománnyal rendelkező könyvtárak forgalma jelentős, hanem a legkisebbként számon tartott Szigetszentmiklóson is a kölcsönzött állományegységek száma is megközelítette az 50 ezres szintet, az átlagos dokumentumforgalom megközelíti a 90 ezret a vizsgált időszak elején és végén egyaránt.

A gyermekkölcsönzés dokumentumforgalmában kiemelkedő teljesítményt bonyolított le (40 ezren felüli) 1985-ben Balassagyarmat (44 299), Békés (56 246), Csongrád (46 956), Kisvárda (40 521), Sátoraljaújhely (40 764), Siófok (42 015) és Tiszaújváros (43 686). Tíz évvel később azonban már csak három könyvtár tartozott a „negyvenezresek klubjába": Balassagyarmat (43 976), Kisvárda (51 797) és Monor (40 591). Érdekesség, hogy néhány könyvtár a 10 év folyamán a kiemelkedő 50 ezres kölcsönzést is elérte, mint Balassagyarmat (1986–1987), Békés (1985), Kisvárda (1988, 1993, 1994), Mezőtúr (1992) és Tapolca (1990).

Konklúzió

A polgár és könyvtár kapcsolatának e részletes elemzéséből a következő tapasztalatokat vonhatjuk le. Az elmúlt tíz évben a 14 éven aluli korosztály könyvtári kapcsolata lanyhult, visszaesett. Ennek okai egyrészt a könyvkiadás torz szerkezete, a gyermeklétszám csökkenése, új szórakozási formák megjelenése (videó, számítógép, műholdas csatornák), az iskolai könyvtárak leépülése, a könyvtári adottságok romlása, a beszerzett dokumentumok számának nagy mértékű csökkenése, illetve az ebből adódó és ezekhez kapcsolódó folyamat, amely a modernizáció alapfeltételeit nem, vagy csak részben teremtették meg a könyvtárakban.

A felnőtt korosztály, a gazdasági helyzetének romlásával, a '80-as évek második felében csökkenő intenzitással kereste meg a könyvtárakat, ugyanakkor a rendszerváltást követően kiépülő polgári berendezkedés, annak pozitív és negatív értékeivel egyaránt megnövelte a könyvtár iránti igényt, ami jelentősen meghaladja a szocializmus fénykorának, végének időszakát. A megnövekedett információs igény szorosabb kapcsolat kiépítését tette szükségessé a polgárnak a közgyűjtemények ezen típusával.

Könyvtári ellátása viszonyszámok tükrében

A kiválasztott 25 település összlélekszáma az elmúlt tíz esztendőben a belső átrendeződéstől eltekintve állandónak mondható, 1985-ben 505 079, 1994-ben 504 719 fő. Ez mint alaptétel egyben azt is jelenti, hogy a dokumentummal való ellátottság a kisvárosokban javult, mintegy 20%-kal nőtt (4,09 dok/főről 4,87 dok/főre). Hasonló folyamat figyelhető meg az olvasóellátottság tekintetében is, hiszen az olvasók számának kis mértékű csökkenése is ez irányban hatott (22,23 állományegységről 28,26-ra növekedett a mutató értéke).

Az olvasóarány tekintetében kis mértékű visszaesést tapasztalhattunk (1%), ám amíg a gyermekeknél a visszaesés mértéke meghaladta az 1,5%-ot, addig a

felnőtt olvasók aránya 0,5%-kal nőtt. Ezen kisvárosokról elmondható, hogy a lakosság 17-18%-a rendszeres kapcsolatban áll a közművelődési könyvtárakkal.

Az olvasóérdeklődés az egész korszakban kiegyensúlyozottnak mondható, bár a szocializmus válságának kiéleződésekor mérséklődést tapasztalhatunk e téren is, hiszen 24 dokumentumról 22 állományegységre mérséklődött az érdeklődés, ám a rendszerváltás után ismét erősödött, s 1994-re meghaladta az 1985-ös szintet (25 kölcsönzött állományegység/olvasó). A felnőtt és a gyermek viszonyszámok e téren is követik a polgár – könyvtár fejezetben taglaltakat.

Lényeges szempont, milyen állapotban van ezeknek a településeknek a könyvtári állománya, milyen mértékben vannak kitéve az elhasználódásnak. Erről a forgási sebesség és a kopásindex nyújt bizonyos tájékoztatást, hiszen a különböző típusú anyaghordozón beszerzett dokumentumtípusok elhasználódási mértéke jelentősen különbözik egymástól. A forgási sebesség, mely e kölcsönzött és helyben lévő állományegységek hányadosa határoz meg, 1985-ben meghaladta az egész értéket (1,08), ami azt jelenti, hogy ezidőben a kölcsönzés mértéke meghaladta a helyben lévő állomány mennyiségét. Az állománygyarapító tevékenység révén, továbbá a polgár - könyvtár viszony alakulása eredményeként ez a szám mérséklődött, 1994-ben 0,88%-os volt. Figyelmeztető azonban, hogy ennek az értéknek a növekedése 1990-től folyamatosan emelkedő értéket mutat (0,81, 0,84, 0,83, 0,84, 0,88).

A településeket egyénileg megvizsgálva 1985-ben az esetek döntő többségében, 17 esetben, a forgási sebesség meghaladta a helyben lévő állomány mértékét. Egy évtized elteltével megfordult ez az arány, s csak kilenc azoknak a településeknek a száma, ahol ezt a mértéket a kölcsönzés meghaladta, Balassagyarmat és Kisvárda esetében a 110 ezernél nagyobb helyben lévő állományt. A forgalom nagyságát jól érzékelteti, hogy a fővárost és a megyei jogú városokat leszámítva a két város forgalma országos viszonylatban a 9-10. helyet jelenti.

Bár a látszat azt sugallja, javult a helyzet az állományegység szempontjából, a helyzet sokkal drámaibb a kopásindex oldaláról nézve. A kopásindex értéke 1989-ig viszonylag kis ingadozást mutat 16-18 érték körül, ám a rendszerváltás jelentősen változtatott ezen a helyzeten a növekedés nagyságát mi sem érzékelteti jobban, minthogy 1985-ben a kopásindex értéke 16,61 volt, s ez 1994-re 31,93-ra ugrott, tehát a tíz év alatt megduplázódott.(!) Mindez nagyobb mérvű elhasználódást eredményez, amely beszerzési keret reálérték csökkenésével összevetve kritikus helyzetbe sodorja a könyvtári ellátást, hiszen ez a nagy mértékű elhasználódás a könyvtáraknak azt a törzsállományát fenyegeti, amit a polgárság leginkább használ, amit keresnek, s amely elvesztése pótolhatatlan veszteségként fog jelentkezni a könyvtári munkában, s ezáltal épp a könyvtár alapfeladatát veszélyezteti. Szükségesnek látszik ezért egy olyan limit érték meghatározása, amely garantálja az elhasználódásból fakadó károk megelőzését, garantálja az állománybeszerzés mértékét.

A könyvtári ellátás helye és szerepe a kisvárosokban

A rendszerváltás a 18–23 ezer lakosú települések könyvtári ellátását nem rendítette meg alapjaiban. Hatásában érződött, hogy a válság fokozódásával egyidő-

ben csökkent a könyvtárak forgalma, melyet befolyásolt kis mértékben, hogy az önkormányzatiság erősödésével a városi tanácsok igyekeztek a polgári törekvések egyik bástyájának, a könyvtáraknak a mostoha helyzetén javítani, mely a kedvező tendencia negatív hatásaként eredményezett, hiszen a költözésekkel csökkent a nyitvatartott napok száma. E kedvező folyamathoz tartozik, hogy ez időszakban jó néhány könyvtár megszabadult a válságba szédülő közművelődési rendszerrel kötött kényszerházasságból, kiszabadult a művelődési központok gyámkodásából, önállóan gazdálkodó önkormányzati költségvetési intézménnyé vált, amelynek jelentőségét Pakson így fogalmazták meg: „1972–92-ig kényszerházasságban éltünk a műv. házzal, azóta szabadon, mint a madár." S való igaz, az önállóság lehetővé tette a települések könyvtárai számára, hogy kedvezően reagáljanak a történelmi kihívásra, megtartsák közönségüket, ellentétben más közgyűjteményi és közművelődési intézményekkel, egyben hozzákezdtek a modernizációhoz, a számítógépesítéshez – kevesebb sikerrel. 1994-ig sikerült a könyvtárosi létszámot megtartani, a munkanélküliség nem tudott áttörni a könyvtárak védőfalain, annak ellenére sem, hogy a szolgálati helyek száma ebben az időben jelentősen visszaesett.

Igyekezetük annak ellenére sikeresnek mondható, hogy a gazdasági válság, a polgári átalakulás, a gazdasági környezet nem ezirányban, sokszor ez ellen hatott. Sikerük kulcsa, hogy ezek az intézmények erős polgársággal rendelkező városokban működnek, akik kimondva, kimondatlanul is fontosnak tartják, hogy a településükön közkönyvtári ellátás működjön.

Nem sikerült azonban a könyvkiadás-könyvterjesztésben bekövetkezett változások hatását ellensúlyozni. A dokumentumok árainak robbanása olyan mértékű volt, hogy azt az önkormányzati támogatás növekedése nem tudta elérni. Részsikernek tekinthető e téren az, hogy a fenntartók 1992-ben jelentősen megnövelték támogatásukat.

A jövő legfontosabb feladatának épp e problémának a rendezése mutatkozik, amihez bizonyos mértékű törvényi, kormányzati beavatkozás elengedhetetlennek látszik elsősorban a szabályozás terén, de a támogatási rendszer újragondolása sem szügségtelen e téren.

További fontos feladat, hogy a jövő generációját visszaszerezzék a könyvtárak. Sok esetben ehhez a megfelelő intézményi háttér rendelkezésre áll, ám új utakat kell keresni egyrészt programajánlatok révén, másrészt az iskolákkal történő új típusú együttműködés kialakításával.

Harmadik területe az előrelépésnek az infrastruktúra fejlesztése a dokumentumok magasabb példányszámú beszerzésével egyidejűleg. Bár a szaksajtó fontosnak tartja, s rendszeresen hangsúlyozza e térnek a jelentőségét, az előrelépést, azonban ehhez sem anyagiak, sem megfelelő projektek nem álltak a rendelkezésre.

Végül, de nem utolsó sorban a könyvtárosoknak fel kell ismertetniük fenntartóikkal, az önkormányzati képviselőkkel, hogy a könyvtárak nemcsak kulturális, de szociálisan is fontos résztvevői a város lakosságának ellátásában, fejlesztésük gazdaságilag is előnyös lehet az önkormányzatoknak, s jelenlétük biztosítja a szegényebb rétegből származók felemelkedésének lehetőségét.

Szivák Gábor

Tárgyszavak minden szinten

A magyar nyelvű általános tárgyszójegyzék (ÁTJ) létrehozásának gondolata néhány éve került be a szakmai köztudatba. A kidolgozás metodikája és technikája (nem utolsó sorban anyagi háttere), a használatba vétel köre és módja sok problémát vet föl, amelyek részben a szaksajtóban, részben szakmai rendezvényeken is hangot kaptak. Amiről itt szólni szeretnék, az közvetlenül nem érinti a fenti kérdéskört, és tulajdonképpen azt az alapvető kérdést sem, hogy egyáltalán szükség van-e az általános tárgyszójegyzékre. Megjegyzéseim arra a konstrukcióra vonatkoznak, amely a Könyvtári Figyelő 1992. évi 4. számában olvasható. Amennyiben a megjegyzések mégsem teljesen elvi jellegűek, hanem a gyakorlatot is érintik, ez azért van, mert a konstrukció lényegét is éppen a gyakorlati felhasználásra utaló vonások adják meg.

Az ÁTJ koncepciója a könyvtárak három kategóriájával és az ÁTJ három (négy) szintjével számol. „A csúcsot egy néhány ezer tárgyszóból álló, generikus kifejezéseket tartalmazó, de minden részében kiépített szint képezheti. Kisebb könyvtárak alkalmazhatják... A középső szint fenti részletezése... A fenti szint ennek lényegébe generikus, 'csúcs' tárgyszavait tartalmazó része. Középméretű könyvtárak és a nagyobb könyvtárak a nem főgyűjtőkörű dokumentumok indexelésére alkalmazhatják. A harmadik szint részletes, specifikus tárgyszavakkal is rendelkező, mély indexelést tesz lehetővé... A negyedik szintet az ágazati Tezauruszok képezik..." Ez utóbbi két szint használatáról nem mondatik semmi, de a fenti logika szerint a legnagyobb könyvtárak következnének. (A használatra vonatkozóan egy másik cikkben azt olvashatjuk, hogy a központi szolgáltatásként pl. a nemzeti könyvtár által nyújtott tartalmi feltárást az átvevő közművelődési – megyei, városi, települési – könyvtárak tovább finomítják, eszerint viszont az előzően mondottakkal összevetve az átfogóbb lexika használata jelenti a finomítást.) Ami az ÁTJ feladatát illeti, az a könyvtárak közötti adatcsere lenne, különös tekintettel a különböző nagyságú könyvtárakra, amelyeknek, mint láttuk, az ÁTJ különböző szintjei szánvák.

Ez a szándék azonban, már ami a szintek kérdését illeti, véleményem szerint alapvetően elhibázott. A tárgyszó használat alapszabálya, hogy az indexelésre kiválasztott tárgyszónak a tárgy lehető legpontosabb, legszűkebb, konkrét megnevezésének kell lennie. A tárgyszó önmagában a tárgy megnevezésén kívül semmi támpontot nem nyújt a vele tartalmi kapcsolatban lévő többi tárgyszóról, ezért egyik tárgyszó sem helyettesítheti a másikat. Képzeljük el, hova vezetne, ha pl. éppen egy kis, községi könyvtárban az érdeklődő egy általa jól ismert betegsége neve (vagy annak valamely szinonimája) helyett a betegség rendszertani helyét jelentő generikusabb kifejezés alatt lenne kénytelen keresni az őt érdeklő irodalmat, mert az ÁTJ neki rendelt része csak ezeket tartalmazza. Ez a helyettesítés az ÁTJ feladataként megjelölt adatcserét is zavarná. Akkor is, ha adatcserén a központi szolgáltatásként nyújtott indexelést értjük, aminek az elvileg nagyobb szakmai tudással rendelkező szolgáltató részéről a lehető legpontosabb-

nak kell lennie. Ha a könyv kis könyvtárba való, oda való a pontos tartalmi jellemzése is. Ha adatcserén azt értjük, hogy a kisebb könyvtár a nagyobb könyvtárhoz fordul információért, meg sem tudná fogalmazni specifikus igényét a maga generikus szókészletével. Az egyértelmű adatcserét mindenképpen csak egy tagolatlan, egységes tárgyszójegyzék szolgálná. (Egészen más kérdés a tartalmi összefüggések tezaurusz-szerű feltárása és jelölése.)

Az, hogy pl. az ETO-nak is vannak különböző szintű kiadásai, nem állítható párhuzamba a tervezett tárgyszójegyzék szintenkénti használatának koncepciójával. Az előzőekből következik, hogy egy egyszerű tárgyszójegyzékben minden elem önmagát képviseli. Az ETO-ban ellenben minden elem kapcsolatban van más elemekkel, a rendszer lényege a kapcsolatok feltárása, és e kapcsolatokat az ETO rendre *jelöli* is. Az ETO használata során mind az *osztályozó*, mind a kereső egy-egy tárgy *helyének*, és nem megnevezésének megtalálására törekszik. A gondolkodás eleve a hierarchia lépcsőfokai való mozgásra kényszerül, és itt már részletkérdés, hogy mekkora ugrásokkal: a pálya adott. Ezért lehet az ETO-t tulajdonképpen tetszés szerint „kivonatolni". (A laikus használó számára persze biztosítani kell a természetes nyelvi hozzáférést is a betűrendes mutató révén, amibe akár a legaktuálisabb, az ETO eredeti, legteljesebb „szókészletében" nem is szereplő kifejezések is bekerülhetnek és mutathatnak valamelyik szintű szakcsoportra, illetve jelzetre.) Tévedés ne essék, a két rendszer ilyetén összehasonlítása nem értékelő célzatú, csak mondanivalóm alátámasztását segíti.

Ha már az ETO különböző kiadásai szóba kerültek, ezek más tanulsággal is szolgálnak az ÁTJ-vel kapcsolatban. A magyar középkiadás, melyet a kisebb közművelődési könyvtárak használnak, nem mechanikus redukciója a teljesnek, hanem éppen egy *általános* gyűjtőkörű könyvtár igényeihez igazodó, szakterületenként differenciáltan rövidítő készlete az osztályozási egységeknek. Ami mármost az ÁTJ-t illeti, az talán kimondható, hogy a tárgyszavazni kívánó könyvtárakon segítene egy kidolgozott tárgyszójegyzék, már azzal is, ha a kifejezések egyöntetűségét biztosítaná. Egy valóban *általános* tárgyszójegyzék azonban, amelyre elsősorban az általános gyűjtőkörű könyvtáraknak lenne szüksége (hisz a szakkönyvtárak elboldogulnak a maguk szaktezauruszaival) még ebben az ideális helyzetben sem jönne létre, ha az összes szakterület szóanyagát összedolgoznánk. Hiányozna ugyanis az a valóban általános lexika, amely a mindennapi élet jelenségeit, tárgyait, problémáit írja le, pedig ezekről szép számmal szólnak indexelendő dokumentumok. Ennek a szóanyagnak egy része valamilyen „steril" formában beletartozik ugyan elsősorban a szociológia, szociálantropológia, politika, történelem, lélektan, etika és még néhány diszciplina (egyébként hiányzó) tezauruszaiba, egy általános tárgyszójegyzéknek azonban azt a lexikát abban a formában kellene felmutatnia, ahogyan az a mindennapi élettel kapcsolatban megjelenik. Fontos feladatnak tartom ezért azoknak a módszereknek a számbavételét, klaszteranalízistől az egyszerű tapasztalati módszerekig, amelyekkel egy *egyetemes* tárgyszójegyzék (ETJ) *általános része* összegyűjthető.

Zöldi Péter

Gróf Apponyi Sándor emlékezete

1864. november 23-án *Rónay Jácint* – akkor menekült újságíró, *Darwin* lelkes híve, korábban a magyar szabadságharc tábori papja, pár évvel később *Erzsébet királyné és Rudolf* trónörökös tanára és címzetes püspök – a londoni *Piccadilly*n *Quarits* antikváriusnál régi könyvekre alkudozott. Naplójába beírta a 16 magyar vonatkozású mű címét és megjegyezte: *„szép könyvtárt lehetne összeállítani azon munkákból, melyek idegen nyelven hazánkra vonatkozólag írattak."* Majd rezignáltan hozzátette: *„Óhajtottam volna e műveket megszerezni, de az osztrák nagykövet fia, gr. Apponyi alkuszik azokra; véle nem versenyezhetek."*

Volt-e közvetlen szerepe Rónay Jácintnak gróf Apponyi Sándor bibliofil érdeklődésének kialakulásában – ahogyan *Gál István*, a fenti naplórészlet közreadója feltételezte –, vagy a londoni diplomatavilág könyvkedvelő tagjait követve kezdett régi nyomtatványokat gyűjteni – mint *Dézsi Lajos* vélte –, nem tudjuk. De talán nem is volt szüksége külső ösztönzésre, elég volt, ha író őseire, *Isota Nogarolá*ra, *Apponyi Péter*re, *Apponyi Balázs*ra gondolt, vagy arra a hatalmas, több mint húszezer kötetes könyvtárra, melyet dédnagyapja, *Apponyi Antal György* alapított *Bécs*ben 1774-ben. Nagyapja, *Antal* e gyűjteményt *Pozsony*ba szállíttatta és 1827-ben megnyitotta a közönség előtt. Könyvtárosa 1811-től az a *Gruber Károly Antal* volt, aki egy időben a *Széchényi Könyvtár*ban szolgált. A könyvtári teendők ellátása mellett a jelek szerint *Apponyi Rudolf*, a későbbi londoni követ, Sándor édesapja nevelésében is közreműködött. Az ifjúság megismertetése a könyvekkel: e gondolat nem volt idegen Gruber Károly Antaltól. 1827-ben, a pozsonyi könyvtár megnyitásakor mondott beszédében kifejtette: a könyvtáros mint barát és tanácsadó fogadja a fiatal olvasókat, *„legyen azon, hogy a könyvtár használata által egykor majd jobban szolgálhassák a tudomány és a haza ügyét."* A híres könyvtár a koronázóváros szűkkeblűsége miatt került *Nagyapponyba*, az ősi kastélyba. Mikor Gruber Károly Antal meghalt, Apponyi Antal felkérte Pozsonyt egy könyvtárnoki állás rendszeresítésére. *„A tanács vonakodott a gróf kívánságának eleget tenni, mire ez könyvtárát apponyi birtokára szállíttatta"* – írta *Jambrekovich László* 1925-ben a *Magyar Bibliofil Szemlé*ben.

E könyvek között nevelkedett Apponyi Rudolf gróf. *„Rendkívül konzervatív, puritán erkölcsű, nagy műveltségű, bigottan katolikus, családszerető, csiszolt modorú, roppant összeköttetésekkel szuverénül"* rendelkező nagyúr volt – jellemzi *Frank Tibor* a londoni évekről (1856–1871) írt tanulmányában. Az uralkodót, vagyis *Ferenc József*et képviselte Londonban nagy tehetséggel, ismert mindenkit, aki számított a közéletben és a politikában, vendégszerető házában megfordult szinte egész Európa társadalmi elitje. A birodalom diplomatája volt, de magyarságát nem feledte. Talán ezért vetődött a gyanú egy alkalommal az aulikus főúrra, hogy a magyar ügyet szolgálja a kormány helyett. *Zerffi Gusztáv*, a kalandos életű titkosügynök jelentette fel 1861-ben *Bécs*ben, mert *„A Times hosszabb ideje a magyarokkal rokonszenvező osztrák követ befolyása alatt áll. (...) Ha egy német szellemű követ lenne itt, az sokkal megfelelőbb propagandát csinálhatna Ausztriá-*

nak (...) Az angol sajtó mindent támad, amit a jelenlegi osztrák kormány tesz, s mindent dicsér, amit a magyarok csinálnak. Ennek nyilvánvaló oka nem lehet más, mint hogy a londoni követ a kormány ellen dolgozik." (Idézi *Frank Tibor: Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892.* Bp. 1985. 294. p.)

Micsoda jellemek bukkannak fel, ha csak távolról is, a kamaszfiú Apponyi Sándor környezetében! A magyar szabadságharc emigránsai, mint Rónay Jácint, vagy a végtelenül cinikus, de a maga módján zseniális és komoly tudományos karriert befutó Zerffi Gusztáv mellett a különc könyvgyűjtők tarka forgataga. És persze diplomaták, a korabeli Európa társadalmi elitje, arisztokraták, politikusok. A fiatalokból később vezető politikusok lesznek, mint például *Ernst Plener*ből, aki osztrák pénzügyminiszterségig vitte, és mellesleg elnyerte *Eötvös József* leányának, *Mária*nak kezét. Plener Emlékirataiban feleleventette a Londonban és *Párizs*ban együtt töltött éveket, így jellemezte Apponyit: *„Rendkívül fürge, eleven és friss, nagy olvasottsága van s már ekkor kezdett könyveket gyűjteni. Jóllehet csaknem külföldön nőtt fel, mégis élénk magyar patriotizmus volt benne s bibliofil tevékenységét elsősorban a XVI., XVII., XVIII. században Magyarországról külföldön megjelent politikai és történelmi művek megszerzésére fordította. (...) Kissé szeleskedő, talán csekély koncentráló képessége volt, de minden szellemi és művészi esemény iránti élénk érdeklődése a vele való érintkezést rendkívül kellemessé tette."* Nagyvilági modorával idős korában is elbűvölte környezetét, Dézsi Lajos írta róla: *„még aggkorában is rendkívül kellemes és szellemes társalgó volt."*

„Világos, hogy az ilyen lelkület nem praedestinál politikai harcokra; ezt Apponyi Sándor teljesen átérezte, és ezért, egy kísérlet után, amely, talán szerencséjére, bukással végződött, nem vágyott a fórumra, ahol az övéhez hasonló finom lelkület sem megállapodást nem találhat, sem sikerre való biztos kilátást" – idézte fel egyéniségét politikus rokona, *Apponyi Albert* 1926-ban. A sors kegyeltje volt. Az örökölött vagyon mellé tehetséget, ambíciót és önismeretet kapott az égiektől. És még valamit: annak tudatát, hogy rangja és vagyona nemcsak jogokat és kiváltságokat jelent, hanem kötelezettségeket is. Olyan célt tűzött ki maga elé, amire rajta kívül nem sokan vállalkozhattak volna: a Magyarországra vonatkozó külföldi könyvek összegyűjtését. Gyűjtési szempontjait így fogalmazta meg: *„magyar szerzőknek nem magyar nyelven írt, a haza határain kívül megjelent munkáit és idegen íróknak Magyarországra vonatkozó vagy magyarokhoz ajánlott, külföldön nyomtatott"* művei tartoznak a magyar vonatkozású nyomtatványok kategóriájába.

Ha csak annyit tett volna, hogy páratlan gyűjteményét, szenvedélyének tárgyát a nemzetnek ajándékozza, akkor is a magyar könyvtártörténet legnagyobbjai között lenne a helye. De Apponyi Sándor több volt, mint bibliofil főúr. Volt ugyan idő Magyarországon, nem is olyan régen, amikor ezt vitatták. Egy nyegle újságíró 1975-ben az *Élet és irodalom*ban *Az MTA tagjai* című kötetről írt recenziójában az Apponyiak, köztük Sándor gróf akadémiai tagságáról ironizált – a szocialista művelődéspolitika örök dicsőségére – a következő módon: *„Azok az Apponyiak... Sándor gróf, a diplomata megérte a 80 esztendőt, [de nem] maradt ideje értékelhető tudományos teljesítményre." Szentmihályi János* próbálta a lap következő számában megmagyarázni, ki is volt gróf Apponyi Sándor; de a mondat leíródott magyar irodalmi lapban. Apponyi Sándor tudós volt, nem azért, mert a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjául választotta, hanem azért, mert könyvtárának katalógusát *Hungarica* címmel négy kötetben közreadta. *„A modern tu-*

dományos kutatás analitikus módszerével összeállított katalógus ezért egyedülálló mindmáig a maga nemében, és ezért nemcsak magyar művelődéstörténeti kézikönyv, hanem értékes forrásmű a nemzetközi történeti kutatás számára is" – mondta *Soltész Erzsébet* az *Apponyi Sándor Hungarica-gyűjteménye és katalógusa* című előadásában 1994-ben, az Apponyi Sándor 150. születésnapja alkalmából rendezett tudományos emlékülésen.

Az emlékülés előadásait az *Országos Széchényi Könyvtár W. Salgó Ágnes* szerkesztésében a közelmúltban közreadta (*Magyarország és Európa az Apponyi-gyűjtemény tükrében.* Bp. 1995. OSZK.). Kilenc előadás olvasható az elegáns, Apponyi Sándorhoz méltó kötetben, mely az 1994-es konferenciához kapcsolódó kiállítás jegyzékét is tartalmazza, továbbá egy bibliográfiai összeállítást a *„bibliofilek fejedelmé"*-ről és hitveséről, a hozzá mindenben méltó *Esterházy Alexandrá*ról.

A kötetbe gyűjtött előadások különböző nézőpontból vizsgálják Apponyi gyűjteményét és munkásságát. Az eltérő irányú megközelítésekből azonban egységes kép bontakozik ki: Apponyi Sándor gyűjteménye és életműve megkerülhetetlen a magyar nemzeti önismeret szempontjából. Egy olyan tudós és főúr képe rajzolódik ki a tanulmányok elolvasása után, aki az ország szellemi és erkölcsi gyarapodásáért tevékenykedett.

Köpeczi Béla a gyakorló történész szemszögéből elemzi *Az Apponyi-gyűjtemény történeti forrásértéké*t. Két kötetének megírásához nyújtott segítséget az Apponyi-könyvtár, sorra véve az egyes kérdéseket állapítja meg, *„hogy ennek az irodalomnak a forrásértéke milyen sokirányú és milyen sok területen segíti a magyar nép történetének megismertetését."*

Soltész Erzsébet fentebb már említett előadásában a gyűjtemény kialakulását tekinti át, egyúttal bemutatja a tudóst is. A teljes Apponyi-gyűjtemény mintegy 1500 dokumentumot tartalmaz, ennek egy része – igaz, legértékesebb része – a Hungarica-könyvtár. Apponyi nem sokkal halála előtt teljes gyűjteményét a nemzeti könyvtárnak ajándékozta, a Bibliotheca Hungarica kötetei mellett metszeteit, térképeit, valamint nem magyar vonatkozású régi és ritka könyveit, kéziratait, családi vonatkozású iratait. Adományához tartozott értékes bibliográfiai segédkönyvtára – ajándéka számszerűen lényegében ugyanakkora, mint *Széchényi Ferencé* volt.

Cennerné Wilmhelb Gizella Gróf Apponyi Sándor és a magyar történeti képes forrásanyag című előadásában a metszeteket mutatja be. A metszetgyűjtemény kísérője és kiegészítője a könyvtárnak. A képek között sok a karikatúra, a törököket gúnyoló metszet, de akad a gyűjteményben olyan is, amely negatívan mutatja be Magyarországot: emberevő rablókat ábrázol az egyik, egy litográfia *Rákóczi*t mint itáliai hegyi bandität mutatja be. A hazánkról időnként kialakuló kedvezőtlen vélekedések, előítéletek egyik forrását jelenítik meg ezek a képek.

W. Salgó Ágnes *Az Apponyi-gyűjtemény még publikálatlan tételei*t ismerteti. Apponyi 1925. április 18-án halt meg, a 2509. számú tétellel záródó Hungarica-katalógus harmadik és negyedik kötetét Dézsi Lajos rendezte sajtó alá. Az újabb szerzeményeket Apponyi már nem tudta feldolgozni: hagyatékából 438 mű, ennél több kötetben tudományos igényű feldolgozása az utókorra várt, helyesebben vár, hiszen a teljes gyűjteményrészről *„A korábbi kötetek színvonalának megfelelő, annotált katalógus"* még nem készült. Előadásának nyomtatott változata révén

mindenesetre szélesebb olvasóközönség is betekinthet a gyűjtemény ama részébe, mely mintegy 90%-ban értékes és fontos magyar vonatkozású műveket tartalmaz, a fennmaradó részben pedig a hungarica-jelleg kevésbé mutatkozik – írja W. Salgó Ágnes. Apponyi felkészültségét és nyelvismeretét is mutatja, hogy a latin és német nyelvű művek mellett francia, angol, olasz, spanyol és holland nyelven írtak is találhatók.

Zichy Mihály Család és diplomácia címmel az OSZK Kézirattárának II. fondja bemutatására vállalkozott. Ezek az iratok az Apponyiak diplomáciai tevékenységével foglalkoznak, elsősorban Apponyi Rudolftól származnak, de találhatók fontos okmányok, levelek Apponyi Antaltól is. Apponyi Rudolf felesége *Benkendorff Anna* grófnő volt, egy orosz szolgálatban álló balti német leánya. Az ő révén jutott a család birtokába számos, az orosz történelem jobb megismerését elősegítő levél. Zichy Mihály az okmányok alapján a XIX. századi európai történelem hátterében kirajzolódó erőviszonyokat tárja fel. A levelekből, diplomáciai jelentésekből plasztikusan kirajzolódik a döntéseket hozó államférfiak és külpolitikusok gondolkodásmódja, melynek ismerete nélkül sok esetben érthetetlennek tűnnének egyes cselekvések.

Lenner Jenő Gróf Apponyi Sándor és Lengyel kapcsolatát tekinti át. Személyiségének olyan vonásai tűnnek elő, amelyek kevésbé voltak ismertek. Évtizedeken keresztül élt a *Tolna* megyei faluban álló kastélyában. A gazdát ismerjük meg, az uradalmi orvosi körzetet megszervező, különböző egyleteket, kommunális intézményeket – óvodát, iskolát – alapító földbirtokost. A falut támogató törekvéseiben mindenben mellette állt hitvese. A grófi házaspár emberségét a falu két alkalommal is viszonozta. 1905-ben, amikor kigyulladt a kastély, a falu népe mentette meg a teljes pusztulástól, majd 1919-ben, a Tanácsköztársaság alatt: élelemmel segítették a kastély lakóit.

Zalai-Gaál István Wosinsky Mór és a lengyeli kultúra kutatásának aspektusai címmel az Apponyi Sándor anyagi támogatásával feltárt neolitikus emlékekről számolt be. *Wosinsky Mór* 1881-től volt plébános Lengyelen, ekkor kezdődtek irányításával a községben és a falu körül a régészeti ásatások. A lengyeli kultúra népe a Kr. e. 4. évezredben élt Közép-Európában. A dunántúli mellett Ausztria, Morvaország és a mai Szlovákia területén kerültek elő leletek. A régészeti szakirodalom az elsőként felfedezett lelőhely, Lengyel után nevezi *„lengyeli kultúrának"* ezt a régészeti és történeti egységet. Wosinsky nem érte volna el tudományos eredményeit Apponyi megértő támogatása nélkül.

Kettejük kapcsolata vezetett a szekszárdi múzeum létesítéséhez. Ezt ismerteti *Szabó Géza Gróf Apponyi Sándor és Wosinsky szekszárdi múzeumalapítása* címmel. Tolna vármegye gyűlése 1896-ban nagy lelkesedéssel fogadta el Apponyi Sándor adományát és Wosinsky 5000 darabból álló gyűjteményét. Apponyi ajándéka *„a Nemzeti Múzeumnak ajándékozotthoz képest talán csekély, de a maga nemében mégis magy jelentőségű"* – írja Szabó Géza. Bizonyítja, hogy Apponyi Sándor szűkebb környezete művelődését is szívügyének tekintette, a szekszárdi múzeum alapítása szervesen illeszkedik egyéniségéhez és életművéhez.

Szerb Judit A külföldi megjelenésű hungaricumok feltárásának jelene és perspektívái címmel az Apponyi utáni korszak bibliográfiai tevékenységét tekinti át. A Széchényi Könyvtárban 1988-ban megalakult a *Hungarica Dokumentációs Osztály*, amely három – bibliográfiai, biográfiai és intézményi – adatbázist épített ki,

a modern kor követelményeinek megfelelően számítógépes formában. A tervek szerint az adatbázisok *„egy európai hungarológiai információs hálózat kiépítésének lehetőségét alapozzák meg."*

A kötet függelékében kapott helyet W. Salgó Ágnes összeállításában az 1994. január 21-én megnyílt kiállítás katalógusa. 242 tételt tartalmaz a jegyzék, a könyvek, metszetek mellett a lengyeli ásatásokból előkerült leletek listáját is. *Sz. Debreczeni Kornélia* állította össze *Apponyi Sándor és felesége, Esterházy Alexandra élete és munkássága a korabeli sajtóban* címmel a bibliográfiát, mely a címnél többet tartalmaz: a „korabeli sajtó" kitétel azt sugallja, hogy kizárólag az egykorú publikációk adatai találhatók a jegyzékben. Valójában az összeállítás az újabb szakirodalmat is tartalmazza.

A kötetet kiadó Országos Széchényi Könyvtár méltó módon tisztelgett egyik legnagyobb donátora előtt.

Pogány György

Rekonstrukció? Dekonstrukció?

Striker Sándor: Az ember tragédiája rekonstrukciója. Tanulmány a helyreállított szöveg közlésével. I–II.

Madách Tragédiájáról jószerivel mindent tudunk, tudhatunk. A mű a legkönnyebb érettségi tételek közé tartozik. Akárcsak mondjuk – a történelemből – Dózsa György. Akiről egyszer egy kiváló történész megkérdezte (nem történész, ámde bölcsészdiplomájú) feleségét: ugyan mondaná el róla, pár szóban, mi ötlik először fejébe, neve hallatán. A válasz: Cegléden nagyjelentőségű beszédet tartott, Mészáros Lőrinc volt az alvezére és tüzes vastrónon megégették. Nos, épp e három dolog az, amiről bizton tudható, hogy nem igaz – mondotta volt a történész. Lehet, hogy Madách Tragédiájával is valami hasonló a helyzet? Mi szükség különben a rekonstrukcióra? Nos, talán elsősorban a mű szövege miatt, vélhetnénk. Tudvalévő, hogy Madách a Tragédia kéziratát Arany Jánosnak küldte el, aki igen dicsérően szólt a műről, ám annak nyelvi megformálását itt-ott kifogásolta. Bele is javított a szövegbe (mintegy ezer sor erejéig), és – mivel javításait a szerző jóváhagyta – a Tragédia mindmáig ezekkel a javításokkal jelenik meg. Lehet, hogy érdemes lenne az eredeti, az „érintetlen" szöveghez fordulni? Bizony lehet, de ez önmagában azért nem olyan nagy dolog. Minden kritikai kiadásnak ez a dolga, márpedig a kritikai kiadások azért olyan nagy vizet nem szoktak zavarni. Tudósok, szakemberek, filológusok terrénuma az, a közolvasónak nemigen van köze hozzá. Annál is kevésbé, mivel Arany javításai valóban javítások voltak, „szebb" sorokat, passzusokat eredményeztek, olyanokat, amelyekhez mindannyian hozzászoktunk, amelyeket egy részét könyv nélkül tudjuk, amelyek tehát *a* Tragédiát jelentik számunkra. Most, Striker Sándor jóvoltából elolvasható az eredeti, az „érintetlen" változat. Helyes. Üdvözlendő. Dehát azért a Tragédia marad az, ami volt, a későbbi kiadások is mind a kanonizált, javított szö-

veget fogják hozni, a színházak azt előadni, a diákok azt tanulmányozni. Striker munkája (és annak m[illegible]ltatása-bírálata) a szakközönségre tartozik. Valóban?

Nem. Valójában nem erről, nem ennyiről van szó, hanem sokkal-sokkal többről. Striker nem abból indult ki, hogy szükség(e) lenne az eredeti szövegváltozatra, hogy szükség(e) lenne annak megvizsgálására, tulajdonképpen mit, milyen sorokat módosított Arany. Ő a Tragédiát kívánta megérteni és értelmezni. A Tragédiával kapcsolatos alapvető kérdéseket kívánta boncolni, és ekkor kellett rájönnie arra, hogy az eddigi értelmezők, Madách filozófiájáról, történetbölcseletéről, etikájáról, a szabadság, a lélek, az Isten Tragédiabeli szerepéről, értelméről szólván, tehát nem a sorok önmagukban vett szépségét, esztétikumát elemezve, kivétel nélkül az aranyi sorokat értelmezték. Madách és Hegel, Madách és az erkölcsfilozófia, Madách és a történelem viszonyát taglalva, tulajdonképpen nem e kérdésekről szóltak, nem a madáchi kategóriákat vették górcső alá, hanem – mintha ez magától értetődne – Arany-szövegeket analizáltak. Márpedig igaz a köztudalom: Madách valóban filozófus költő, művében alapvető fontosságú a filozófikum, a filozófiában pedig a terminológiai kérdések éppen nem csak terminológiai kérdések. Ismeretes, hogy Madách filozófiáját a hegelihez szokás kapcsolni: tézis, antitézis, szintézis, a hegeli híres-hírhedt triász, a hegeli történetfilozófia, történetdialektika stb. – kulcsszavak szinte minden Madách-értelmezésben. Striker – aki kiválóan érti a filozófiát – kérdőjeleket rajzolt ehhez az irodalomtörténeti hegelianizmushoz. (Érvelése önmagában is ragyogó, de arra is felhívja a figyelmet, hogy míg Hegelnek egyetlen munkáját sem találhatjuk meg Madách könyvtárában, Kantét és a kantiánusokét annál inkább.) A Tragédia alapeszméinek kanti gyökérzetére szinte senki sem figyelt, pedig Kant áll a Tragédia mögött és nem Hegel. És épp a kanti fordulatok, a kanti (több mint) terminológia húzódott még inkább háttérbe az aranyi változatban. Amikor Striker elkezdte a Kant utáni nyomozást, legfőbb érveit éppen az „érintetlen" szövegváltozattól kapta-kaphatta. Méghozzá nemcsak úgy sporadikusan, el-elszórva, véletlenszerűen, hanem szinte egy vaskövetkezetességű elgondolás és kon- cepció eredményeképp. Nos jól van, mondhatnánk. Dehát ez még mindig a szakemberek dolga. Fontos, igen fontos dolog, de kevéssé érinti a szöveg esztétikai szépségeiért lelkesülő egyszerű (és normális) olvasót. Tényleg? Tényleg olyan másodlagos kérdés lenne, hogy a mű a kanti gyakorlati ész posztulátumaira épül, vagy a hegeli dialektikára? Ha igen, akkor miért az oly sok töprengés a Tragédia pesszimizmusát-optimizmusát, „megoldását", kompozícióját, alapmondandóját, ember-, történelem- és világképét illetően? Vagy ezek mind-mind megoldhatók-megválaszolhatók lennének egyedül a józan (és naiv) észre hagyatkozva? Ha nem, (márpedig nem), akkor hol keressük a megoldást? Nyilván ott, ahol Striker Sándor kereste (és találta).

Striker Sándor könyve két kötetből áll. Az első egy Madách-monográfia, a második az eredeti szöveg közlése. Az tán már az eddigiekből is kiderült, hogy – legalábbis a második, szövegközlő kötet – megkerülhetetlen alapmű. Az „igazi" Madách csak belőle ismerhető meg. Nem egyszerű „kritikai" szövegközlésről van itt szó, hanem igazi rekonstrukcióról, és persze dekonstrukcióról, egy olyan Madách rekonstrukciójáról, akit eddig nem ismertünk, nem ismerhettünk. De fontos, igen fontos az az út is, amelyen ehhez a Madách(szöveghez) eljuthattunk. Ezt az utat mutatja meg a mű első kötete. Ennek teljes gazdagsága itt nem mutatható

be. Nem elemezhetjük, milyen indíttatásokat kapott Striker a tizenkilencéves Madách egy esztétikai értekezésétől, milyen párhuzamokra lelt a hazánkban ugyan megjelent, ám alig ismert (és Madáchcsal vonatkozásba soha nem hozott) Multatuli-regényben stb. Ám arra feltétlenül fel kell hívnunk a figyelmet, hogy Striker az első a nemzetközi szakirodalomban, aki Madáchot és a Tragédiát egy komparatív kultúraelmélet keretei közt vizsgálja. Mit jelent ez? Nem komparatív irodalomtudományt, nem a hatások és hasonlóságok összehasonlító elemzését, hanem azt, hogy a művet Striker mint egy kultúra termékét vizsgálja, a mű magyarságát nem annak tematikájában, szereplőgárdájában, motivikájában stb. fedezi fel, vagy mutatja ki, hanem egy kulturális modell szerves részeként tárgyalja, arra hívja fel a figyelmet, hogy egy-egy struktúrán, modellen belül mi lehetséges és mi nem, hogy a mű és a művek nagy folyamatok (hosszú tartamok) és átfogó struktúrák termékei és indexei, és értelmezésük csak e folyamatok és struktúrák vonatkozásában lehetséges.

De végül is miért szólunk *e* lap hasábjain Striker Sándor művéről. Több okunk is van rá. Mindenekelőtt fel kell rá hívnunk a könyvtárosok figyelmét, hiszen nemzeti kultúránk egy alapművének „felfedezéséről" van itt szó. E könyvnek, Madách és a Tragédia jelentősége okán ott a helye minden könyvtár polcain. De nem csak ezért kellett szólnunk róla. Felfogásunk szerint a mai könyvtárosnak, hacsak nem kíván könyvek és információk egyszerű (és tanulatlan) bolti eladója lenni, szükséges azt tudnia, mi születik épp a nemzetközi tudományosságban, mik a „menő", az „igazi", az alapvető problémák hic et nunc. Nos, Striker könyve ismert anyagon, magyarul és – legalábbis minden értelmiségi számára – követhető, érthető módon demonstrálja szinte mindazt, ami az irodalomtudomány és a kultúraelmélet területén a mai Európában és Amerikában recens téma és probléma. Csak néhány névre, jelenségre és fogalomra utalnánk: Braudel és a Braudel-iskola, Gadamer és a hermeneutika, Derrida és a dekonstrukció, az ún. Új Kritikának az a tézise, hogy a filológia nem előzheti meg a kritikát, E. D. Hirsch értelmezés-érvényesség-elve, a posztmodern szövegkritika, Lyotard és az instabilitások kutatása stb. E nevek és kategóriák legtöbbjére Striker könyve nem utal. De hogy miről szólnak ezek a szerzők és mit jelentenek ezek az elvek, fogalmak, kategóriák, azt ma legkönnyebben, legegyszerűbben Striker könyvéből tudhatja meg a magyar könyvtáros. Legfőként azért, mert Striker nem e fentiekről értekezik, nem az ő „tanítványuk", hanem mert szinkron jelenség velük.

Vajda Kornél

A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTÉRIUM PÁLYÁZATI FELHÍVÁSA

A Művelődési és Közoktatási Minisztérium pályázatot hirdet közkönyvtárt fenntartó (községi, városi, megyei jogú városi, megyei, fővárosi) önkormányzatok részére a

"Könyvtárpártoló Önkormányzat – 1996"
cím elnyerésére.

Pályázhatnak azok az önkormányzatok, melyek önállóan, vagy társulási formában közkönyvtárt tartanak fenn. Pályázni lehet azoknak az összegeknek a kimutatásával, melyet – egy lakosra kivetítve – az önkormányzatok az 1995., illetve az 1996. évek során költségvetésben a közkönyvtárak dokumentum beszerzéseire biztosítottak.

A pályázatok 1996. **szeptember 30-ig** beérkezőleg nyújthatók be a felhívás mellékleteként megjelenő űrlap kitöltésével, kizárólag postai úton a Közművelődési Főosztály címére "Könyvtárpártoló Önkormányzat – 1996" megjelöléssel (1884 Budapest, Pf. 1.). A határidőn túl érkező pályázatokat a kiíró érvénytelennek tekinti.

A legkedvezőbb mutatószámmal pályázó önkormányzatoknak a művelődési miniszter a "Könyvtárpártoló Önkormányzat – 1996" címet adományozza. A címhez községi, városi–megyei jogú városi, megyei–fővárosi kategóriákban pénzügyi támogatás járul, melyet a település kulturális életének fejlesztésére kell fordítani. A következő pályázati kiírás időszakában – 1997 tavaszán – a minisztérium be kívánja mutatni a nyilvánosságnak a támogatás felhasználásának módját és eredményeit.

Kategóriánkénti támogatások:
I. helyezett 1 millió Ft
II. helyezett 600 ezer Ft
III. helyezett 400 ezer Ft

A támogatások átadására 1996. októberében kerül sor. (Megyei könyvtárt működtető önkormányzatok pályázatait a megyei–fővárosi kategóriába soroljuk.)

A pályázattal kapcsolatos felvilágosítás a Közművelődési Főosztály címén és telefonszámán (302-0600/1696) kérhető.

dr. Magyar Bálint
sk.

PÁLYÁZATI ŰRLAP
A "KÖNYVTÁRPÁRTOLÓ ÖNKORMÁNYZAT – 1996"
CÍM ELNYERÉSÉHEZ

Pályázó (társult önkormányzatok esetében a működtető) önkormányzat adatai:

név: .....
cím: .....
telefon: .....
számlaszám: .....
számlavezető bank címe és számlaszáma: .....
.....
a pályázaton való részvételről döntő képviselő-testületi határozat(ok) száma:
.....
.....

A könyvtár adatai:

név: .....
cím: .....
gazdálkodási jogkör (a megfelelőt kérjük aláhúzni): önálló – részben önálló – részjogkörrel gazdálkodó költségvetési szerv

1995. évi adatok:

A könyvtári dokumentum-beszerzési keret összesen: .....
Lakosság száma: .....
1 lakosra jutó ráfordítás: .....
Beszerzési keret a költségvetésből és az egyéb támogatásokból összesen: .....
.....

1996. évi adatok:

A könyvtári dokumentum-beszerzési keret összesen: .....
Lakosság száma: .....
1 lakosra jutó ráfordítás: .....
Beszerzési keret a költségvetésből és az egyéb támogatásokból összesen: .....
.....

Kelt. ..... 1996. .....

P.H

.....
jegyző aláírása

Kérdések és válaszok – a könyvtári törvény kapcsán

Alapelv, nem valamelyik kérdés válasza: törvényben nem kötelezni a mindenkori kormányt és a települési önkormányzatokat könyvtári szolgáltatások biztosítására. Nem függhet helyi népszavazás eredményétől, hogy lesz-e könyvtár egy adott településen. Megfontolandó, hogy a törvényi kötelezettek körébe egyházak bevonandók-e vagy sem.

1. K.: Mely könyvtárakra bízható a lakosság ellátása, illetve mely könyvtárakra terjedjen ki a (könyvtári) törvény hatálya?

V.: Nem lehet ilyen globális szabályozást megállapítani. Elvileg minden könyvtárra kiterjed a törvény hatálya, mégis, településenként, az ottani hagyományoktól függően más-más könyvtárfajta lesz az, amelyik majd a könyvtári törvény által megfogalmazott törvénynek tartalmilag és érdemben is megfelel. Az erre a kérdésre adott válasz az illető település hagyományaitól, az iskolaszerkezettől, a lakosság szokásaitól fog függni.

2. K.: Mi a könyvtári rendszer, ezen belül az egyes könyvtártípusok kötelezően ellátandó feladata?

V.: Csak nagyon filozofikus válasz adható, azért megkísérlem. Olyan feltáró rendszerek (leíró és tárgyi katalógusok) rendelkezésre bocsátása, melyek révén a hazai és a releváns külföldi dokumentumtermésről a lakosság értesül. Ebben a mondatban definiálni kell a dokumentum fogalmát, erre a 8. kérdésre válaszolva megpróbálok sort keríteni. Ugyancsak definiálni kell azt, hogy miben áll a rendelkezésre bocsátás, pontosítandó végül, hogy a tekintetbe vett dokumentumtermés mekkora teret fogjon át.

Nos, a rendelkezésre bocsátás alatt azt értem, hogy könyvtári olvasói munkakörülményeket kell biztosítani az adott település lakossága igényeinek megfelelő időtartamban. Ez bizonyos lélekszám felett biztosan csak épület és heti fix nyitvatartás formájában képzelhető el. Későbbi jogalkotási feladat meghúzni ezt a lakosságszámbeli küszöböt és megállapítani a kötelező heti nyitvatartási órák számát. A lényeg: az olvasóknak megfelelő fűtést, világítást, infrastruktúrát biztosítani katalógushasználati tevékenységükhöz. A meghatározandó lakossági küszöb alatt ez a szolgáltatás nyújtható nem épületben (bibliobusz), illetve nagyobb települések agglomerációjába tartozó kistelepülések esetén megfelelő közlekedési lehetőség biztosításával.

Mekkora legyen a spektrum, amelyet az így rendelkezésre bocsátott katalógusok átfognak? Elvileg teljes, gyakorlatilag ez nem várható el. A teljes kitekintés biztosítása nyilvánvalóan csak számítógépes hálózati kapcsolatok valamint nagykapacitású adathordozókon (CD) forgalomba hozott adatbázisok igénybe vétele révén valósítható meg, a könyvtári törvényelőkészítés során éppen ezért folyamatosan figyelemmel kell kísérni a teleház program alakulását az országban.

Ahol ez nem elérhető, ott a lakosság igényeivel összhangban álló módon, annak megfelelően kell megvonni ezt a kört.

Nem félreértés, és fel is hívom a figyelmet arra, hogy a fentiekben nem a primer dokumentumszolgáltatásról van szó. A rendelkezésre bocsátásnak második szintje a primer dokumentum rendelkezésre bocsátása helybenolvasás illetve kölcsönzés formájában. (Itt kell megemlíteni, hogy a könyvtáraknak álljon jogukban megszabni a csak helyben olvasható, igénybe vehető dokumentumok körét.)

Dokumentumok beszerzése, őrzése és rendelkezésre bocsátása (helybenolvasás illetve kölcsönzés formájában) már egy szűkebb könyvtári kör feladata. Még szűkebb az a kör, melynek a beszerzett dokumentum feltárása is feladata (Természetesen jó lenne, ha a két tartomány egybeesnék, azaz minden könyvtár önállóan tárná fel saját gyűjteményét, de el kell fogadnunk, hogy ezt elvárni gyakorlatilag lehetetlen.) Ezek az itt említett feladatkülönbözőségek az országos könyvtári rendszer körvonalait adják meg, mintegy definiálva a központi szolgáltatások rendszerét. Erre a következő kérdésben visszatérek.

Összefoglalva: létezni fog egy könyvtári kör, melynek feladata a másodlagos információszolgáltatás, ezen belül egy szűkebb, melynek feladata magának a dokumentumnak a rendelkezésre bocsátása, végül egy legszűkebb, amely a dokumentumtermés feltárását végzi el.

Az eddigiek vetik fel az ingyenesség/térítés kérdését. Ha ugyanis egy polgár egy akkora településen él, amely településen csak olyan könyvtár található, amely

tájékoztatni tudja őt egy dokumentum meglétéről, de magát a dokumentumot nem tudja rendelkezésére bocsátani, akkor ez a könyvtár könyvtárközi kölcsönzést fog igénybe venni. A másik polgár, aki a nagyobbik településen lakik, ugyanezt a dokumentumot saját könyvtárában azonnal megkapja. Hogyha a könyvtárközi kölcsönzés ellentételezését a könyvtári rendszer az állampolgárra áthárítja, akkor hátrányos megkülönböztetést alkalmaz a kisebb településeken lakókkal szemben. Az ellentmondás a közpénzek regionális elosztásával (visszaosztásával), „felszálló" adórendszerek alkalmazásával oldható fel.

Nem sérti ugyanakkor az ingyenesség elvét, ha a könyvtárhasználó saját regisztrációba vételéhez, a vele való levelezéshez stb. szükséges összeget jelképes tételben megtéríti. (Kívánatos, hogy aki ilyesmit állít konkrét legyen: Ma évi 1200 Ft pl. jelképesnek nevezhető.) Elképzelésem szerint a könyvtárnak az alapszolgáltatáson (katalógusok, dokumentumok rendelkezésre bocsátása) túl minden egyéb szolgáltatást jogában áll megfizettetni a könyvtárhasználóval.

3. K.: Mely központi szolgáltatások szükségesek a könyvtári rendszer működtetéséhez, s kik kötelesek ezeket működtetni?

V.: A korábbi kérdésre adott válaszból már kiviláglik: könyvtári rendszerre szükség van. A szolgáltatások összességét regionális rendszer képes biztosítani. Hogy hány szintet kell megkülönböztetni ebben a regionális rendszerben, az törvényelőkészítő vita tárgya lehet, számomra úgy tűnik, három elegendő.

Központi szolgáltatás formájában kell tájékoztatni a könyvtárakat a dokumentumtermésről, ennek helye a kötelespéldány-törvénnyel (nem tévedés; szándékosan írtam törvényt) összhangban a nemzeti könyvtár.

Ugyancsak központi szolgáltatás az így számbavett dokumentumtermés leíró katalogizálása. Ez is nemzeti könyvtári feladat. Itt azonban hangsúlyozni kell, hogy a szolgáltatás maga a tény, hogy a leíró bibliográfia, mint szellemi termék elkészül. Ennek rendelkezésre bocsátása további tisztázásokat igényel, a bibliográfiai leírások szerkesztett együttese ugyanis szerzői jogi oltalom alatt áll, s mint ilyennek a forgalmazása további problémákat vet fel.

Két végletes vélemény fenyeget: az egyik szerint minden mindenkinek ingyen jár, mert a Széchényi Könyvtárat – úgymond – azért tartja az állam. A másik szintén szélsőséges vélemény szerint mindent gazdasági alapokra kell helyezni, mindenért fizessen mindenki.

Az elsőnek a cáfolatával nem érdemes vesződni. A második véleménnyel szemben a következőképpen lehet érvelni. Hogyha a törvényalkotó biztosította magának a jogot, hogy kötelezettségeket rójon ki fenntartókkal szemben, akkor őket e kötelezettségük teljesítése érdekében jogszabályi úton támogatni kell. (Példa: Az autótulajdonosokat jogszabály kötelezi arra, hogy gépjárműveiket az okozott kár erejéig biztosítsák. A jogalkotó nem teheti ki az állampolgárokat annak, hogy egy szép napon minden magánbiztosító bezár, vagy legalábbis elzárkózik ilyen biztosítás megkötésétől. Köteleznie kell tehát valakit – pl. a kormányt –, hogy állami biztosító formájában ezt a biztosítási lehetőséget állandóan nyitva tartsa a lakosság számára.) Ekként, hogyha a települési önkormányzatot törvény kötelezi könyvtári szolgáltatás biztosítására, akkor a jogalkotó nem hagyhatja magára ezt az önkormányzatot kötelessége teljesítése során. Nem helyezkedhet arra az álláspontra, hogy „vásárold meg a katalóguscédulákat, kerül,

amibe kerül", hanem a könyvtári információ piacán jótékony befolyást kell alkalmaznia. Ez elv, hogy ezt a szabályozást a jog milyen eszközével valósítja meg, további megfontolás tárgya.

Visszatérve a kérdésre: központi szolgáltatások rendszerével kell támogatni a könyvtárakat alapfeladataik teljesítésében, azaz a dokumentumtermésre történő kitekintésben és annak leíró katalogizáláshoz szükséges számbavételében. A tárgyi feltárás központi szolgáltatással történő támogatásához általános tárgyszójegyzékre lenne szükség, döntés kérdése, hogy ennek létrehozásának jogszabályi feltételeit ebben a törvénykezési „menetben" kívánjuk-e megteremteni.

E szolgáltatásokat a nemzeti könyvtár és a regionális központok munkamegosztással kötelesek biztosítani.

4. K.: Milyen minimális követelménynek kell megfelelnie egy könyvtárnak?

V. Erre a kérdésre a 2. kérdésre adott válaszban már válaszoltam.

5. K.: Intézményi vagy ellátási minimumot határozzon-e meg a törvény?

V.: Ellátási minimumot határozzon meg, azzal a kiegészítéssel, hogy a kötelezően nyújtandó ellátás egy adott települési körben már kötelezően önálló könyvtári intézmény formájával nyújtandó.

6. K.: Mik azok a feladatok, amelyek a megyei rendszer működő- és szolgáltatóképességéhez szükségesek?

V.: Nincsenek ilyen „feladatok" (nem igazán értem a kérdést – csk)... A megyei rendszerre a 3. kérdésben érintett regionalitás következtében hárulnak feladatok, amelyeket a megyei önkormányzat, mint fenntartó köteles megoldani.

7. K.: Előírhat-e a törvény kötelező társulásokat a könyvtári ellátás területén?

V.: Nem.

8. K.: Mit tekintünk könyvtári dokumentumnak?

V.: Könyvtári dokumentumnak szövegnek kell lennie. (Ezúttal nem térnék ki a banalitásokra: kép, hang stb.) Szövegnek olyan kódolt jelsorozatot tekintünk, amelyben a kódelemek egyértelműen elválnak, tömörített, sifrírozott kód tehát nem könyvtári dokumentum. A kódelemek tipikusan a betűk, illetve a nem betűírást alkalmazó nyelvek (szótag)jelei.

A szövegnek természetes nyelven kell írva lennie. Kétség esetén véleményt kell kérni az MTA Nyelvtudományi Intézetétől. Nagy vonalakban természetes nyelvek az élő népek nyelvei, a kihalt népek dokumentált nyelvei (pl. ógörög, latin) valamint az eszperantó és még esetleg néhány más nemzetközi nyelv. Nem természetes nyelven íródott, ezért nem könyvtári dokumentum pl. egy forrásprogram.

S végül a szövegnek nem efemer adathordozón kell szerepelnie. Nem efemer adathordozó egy tárgy, melyen a szöveg elvileg örökké megmarad. Efemer adathordozó – s emiatt nem tárolhat könyvtári dokumentumot – egy számítógép képernyője vagy operatív memóriája.

9. K.: Hány nemzeti könyvtárra van szükség?

V.: Egy nemzeti könyvtárra van szükség.

Csabay Károly

A Soros Alapítvány és az Open Society Institute pályázatot hirdet könyvtárak összehangolt állománygyarapításának támogatására

A pályázat célja

Könyvtári dokumentumok (könyvek, CD–ROM-ok és CD-k stb.) összehangolt, szoros együttműködésen alapuló beszerzésének támogatása az olvasók szélesebb körű tájékoztatása és a könyvtárak gazdaságosabb működése érdekében.

A pályázók köre

Azon városi és megyei közkönyvtárak, illetve főiskolai és főiskolai kari könyvtárak, amelyek ezt a gyarapítási munkát egymással egyeztetve kívánják elvégezni.

A pályázatban nem vehetnek részt

Egyetemi könyvtárak.

A pályázat követelményei

Pályázni kizárólag az e célra szolgáló űrlap kitöltésével lehet, melyen a részletes pályázati követelmények megtalálhatók.

A pályázatnak tartalmaznia kell a beszerezni kívánt dokumentumok – a többi együttműködővel egyeztetett – árazott, tételes listáját, valamint az együttműködő intézmények felsorolását.

Beküldési határidő: 1996. szeptember 15.

A pályázati döntésekről szóló értesítés várható határideje: 1996. december 31.

További információ és pályázati kérdőív beszerezhető: A pályázó nevére megcímzett és felbélyegzett közepes méretű válaszboríték megküldésével postai úton: Soros Alapítvány, 1525 Budapest, Pf. 34. (Tel: 315-0303, fax: 315-0201), vagy személyesen: Budapest, II. Bolyai u. 14.

Library of Congress–Soros Foundations Visiting Fellow Program

The Regional Library Program of the Open Society Institute, Budapest, Hungary and the Library of Congress, Washington, DC, USA, invite librarians and other information specialists in Central Europe, Eastern Europe, and the Newly Independent states to apply for the 1997 Library of Congress–Soros Foundations Visiting Fellow Program.

The three-month program is designed to expose participants to the workings of libraries in a democracy and the concept of open access to information. At the Library of Congress the Fellows will receive general orientation on the Library and on the librarianship in America, Internet and manamegent training. An additional week of training will be held at the Mortenson Center for International Library Programs at the University of Illionis at Urbana-Champaign.

Each Fellow will then spend seven weeks at one of several host institutions in the Washington metropolitan area. These institutions will provide training, work experience, and Internet access. The Fellows will observe firsthand how national, university, public, research, and special libraries in a democratic society operate and serve their constituencies. The final week of the program will be spent at the Library of Congress writing reports and evaluations of these experiences.

Funding for the fellowship is provided by the Regional Library Program. Applications for the program will be available at local Soros Foundation offices July 10, 1996. The deadline for the applications to arrive at local foundation offices is September 6, 1996. Knowledge of English is essential. Local offices will administer the Test of English as a Foreign Language (TOEFL) examination to determine eligibility.

SOROS ALAPÍTVÁNY

Ezeréves a magyar iskolai könyvtár

Ez a cím szerencsére már sokkal oldottabb, mint a felkéréskor jó féléve kapott, „A magyar iskolai könyvtárak története", mivel lehetőséget nyújt arra, hogy a szisztematikus áttekintés helyett, mondandónkat bizonyos kérdések megtárgyalására összpontosítsuk. Nem mellékesen: az akadémia programjában megfogalmazott hármas jelszó – ti. hagyomány-megújulás-jövőkép igénye – is azt várja, hogy a múltban is elsősorban a mai és jövőbeli gondok és feladatok megoldásához keressük a tanulságokat és fogódzókat. Ilymódon a hely és az alkalom legalábbis megengedi, hogy a historia est magistra vitae szellemében közelítsünk témánkhoz, az eleve reménytelen szisztematikus történeti áttekintés helyett, még csak új tudományos eredményekre sem törekedve, hanem a mindenkori történész óhatatlan attitűdjének megfelelően: egyes történeti kérdések megvizsgálásával, esetleg újragondolásával a 20. század végének nézőpontjából keressük a választ.

Különben is: lesznek még iskolai könyvtártörténeti előadások, s minthogy azok konkrétabb kérdésekre keresik a választ, tőlük és általuk holnap további részletekkel gazdagodhatunk. A magam részéről ugyanilyen izgalommal várom az iskolai könyvtártörténeti pályázat eredményhirdetését is, hiszen a MKE 1994. évi körmendi vándorgyűlésén is jeleztem, hogy sok-sok adalék szükséges a magyarországi iskolai könyvtárak valódibb történetének megírásához; de ugyanúgy nem árt újragondolni az eddig feltárt adatokból levont következtetéseket, mondhatni: a történeti konvencióvá merevedni látszó sztereotípiákat.

Bevezető megjegyzéseim zárásaként hozom szóba, hogy gondolom, nem tévedek nagyot, ha úgy vélem, mostani előadásomra – a Dán Krisztinával közös kötetben tavaly megjelent – terjedelmesebb történeti esszém, A hazai iskolai könyvtárügy problématörténete c. (1) (egyébként Kelemen Elemér megbízásából készült!) írásomnak köszönhetően kaptam felkérést. Természetesen és szerencsére nincs mód a most rendelkezésre álló időben az ott leírtakat, továbbá az ott közölt statisztikai adatokat, illetve szemelvényeket megismételni, de még csak hosszabban idézni sem. Azt persze nem ígérhetem, hogy merőben mást tudok mondani, mint amit két évvel ezelőtt vallottam, de igyekszem más nézőpontból, más gondolatmenetben egyes kérdésekre, néha talán hipotetikus összefüggésekre felhívni a figyelmet. Az akkori summázatot aligha szükséges megváltoztatni: „Ha van tanulsága az iskolai könyvtár szerepe és funkciója problématörténeti áttekintésének, úgy feltétlenül az, hogy e téma nem könyvtári kérdés (csak a szakszerű működés oldaláról), hanem az iskola, illetve konkrétan az ott dolgozó pedagógusok és tanulók ügye. A könyvtárnak a mindenkori iskola elvárásaihoz kell igazodnia, mégpedig abban a szellemben, amit viszont a társadalom, a nemzet vár el az iskolától..." (2) Ebben a megközelítésben kívánom az eltelt ezerév szellemét és történéseit megidézni, mához és jövőhöz szóló tanításait, útmutatásait összefoglalni – persze elsősorban ennek a „szakszerű működés"-nek a mindenkori alakulását a korabeli szituációban magyarázva.

Ha a könyvtárostanároknak és Pannonhalma közelében rendeznek nyári akadémiát 1996-ban, akkor kikerülhetetlen az ezeréves iskola előtt tisztelegni; és ha iskola, akkor okkal kerül szóba a könyvtár, az iskolai könyvtár. A rendezők beharangozó felhívásukban egyenesen így fogalmaztak: „ A nyári akadémia színhelyéül nem véletlenül választottuk Győrt. Pannonhalmán született meg ugyanis ezer évvel ezelőtt – egyszerre és együtt – a magyar iskola és az iskolai könyvtár." (Egyelőre csak a „magyar" jelző kapcsán és szigorúan zárójeles megjegyzésként: használata aligha szerencsés, hiszen a katolikus egyház szervezte iskola – nevéből következően – általános, egyetemes; nyelvében nyilván elsősorban latin volt, hogy a középkori népek és államalakulatok jellegére végképp több szót ne is vesztegessünk!) Az invitáló szavakkal egyebekben egybehangzó az a több helyen közzétett, széleskörű publicitású előadás, amit a kitűnő és igazán jónevű neveléstörténész tartott, (3) s amit így fogalmazott: „Iskolai könyvtár azóta létezik Magyarországon, mióta iskola működik hazánkban... ezer éve, hogy 996 tájékán megkezdte működését az első magyarországi iskola Szent Márton hegyén (a mai Pannonhalmán). Diákjai (sic! T. Gy.) és tanárai részére könyvtár állt rendelkezésre, erről a 11. század végi pannonhalmi kolostori jegyzékből van biztos (sic! T. Gy.) tudomásunk. Ekkor – tette hozzá szerzőnk nagyon bölcsen és helyesen, ámde mondandóját erősen megkérdőjelezően! –, kezdetben még nem lehet egészen pontosan megkülönböztetni könyvet és könyvtári könyvet, tudományos könyvet és tankönyvet, tankönyvet és diákjegyzetet – majd ismét nem tudni miért s mire alapozva folytatta úgy – de az adatokból biztosan (sic! T. Gy.) következtethetünk az iskolai könyvtár létére." Sajnos erre vonatkozó példái ugyanúgy kevéssé meggyőzőek, mint arról beszélni, hogy „... a könyv és a könyvtár egyik funkciója nyilvánvaló: az ismeretelsajátítás, a tanulás-tanítás eszköze. – Majd néhány bekezdéssel később: De ugyanúgy megtalálhatta a középkori tanár és diák (sic! T. Gy.) mind a nevelési, mind az ismeretgyarapítási (sic! T. Gy.) célú műveket a többi hazai kolostori és káptalani iskola könyvtárában. Sőt a 14. századtól kezdve még a nagyobb városaink plébániáival kapcsolatos könyvtárakban is."

Első kérdéskörként tehát azt igyekszünk kissé bővebben körüljárni, hogy a gyanúsan mai, erősen aktualizáltnak tűnő megállapítások megalapozottak-e? Valóban megszületett-e ezer évvel ezelőtt az iskolával együtt a könyvtár és a könyvtár iskolai könyvtár volt-e? S ha ott voltak könyvek, az már könyvtár-e, ill. a könyvek használata a könyvtárhasználat szinonimája-e?

Mint köztudott, az egész magyar középkorról rendkívül kevés adat áll rendelkezésre. Egyik legjelesebb medievistánk, Engel Pál az MKE 1994. évi körmendi vándorgyűlésen nem volt hajlandó „tudós" előadást tartani, mert „... egy középkorkutató legfeljebb azt mondhatja a könyvtárakról, hogy ilyenek a középkorban igen kevesen voltak, azok legtöbbjét is felgyújtották." (4)

Lássuk, az immár klasszikus szerzők erről miként vélekedtek?

Noha *Gulyás Pál* is abból indult ki, „... székesegyházak mellett rendszerint virágzó káptalani iskolák is működtek, e könyvtárak egyúttal a tanulóifjúság könyv (!T. Gy.) szükségleteit is kielégítették" (5), előbbre viszont részletezte a Szent László-kori (!T. Gy.) 80 kötetes (Mezey László szerint 83 kötetet tartalmazó, Csapodi szerint mintegy 250 művet magában foglaló) birtokösszeírási íven belül talált könyvjegyzék összetételét. [Közbevetőleg: nagyon szabadon bánunk

a szavakkal, s emiatt félreértések, fölösleges belemagyarázások jönnek létre! A milleniumra megjelent két legfrissebb kiadvány (6) is a pannonhalmi kolostor könyvtárának katalógusáról (sic! T. Gy.) ír – a mai szóhasználatban a kifejezéshez más jelentéstartalom tapad!] Az 1093 táján készült „lajstromunk tanúsága szerint a könyvtár túlnyomóan egyházi szerkönyvekből állott ... [146. p.]... A szervezeti élet sajátos liturgikus szükségleteit szolgálták... (aztán talált olyanokat köztük) melyek az éjjeli közös imádságokat és lectiókat tartalmazza [147. p.]... A könyvtár tekintélyes hányada a Szentírásra és annak magyarázataira jutott... (s aztán ott voltak még) a patrisztika képviselői...

A lelkipásztorkodás körébe vágó művek... [149. p.] (S végül) Világi jellegű művek: a Donatus-féle elemi latin nyelvtan két példánya; Cato distichonjainak három példánya (mindkét mű – jegyezte meg Gulyás – még a XVII. században is kedvelt tankönyv (sic! T. Gy.); Cicero Catilina ellen mondott beszéde... s Lucanus, a Pharsalia költője. A könyvek e csoportja világos tanúbizonyság a mellett, hogy a pannonhalmi könyvtár iskolai célokat is (sic! T. Gy.) szolgált. (7)

Mezey László a XI. századi alapítású pécsváradi kolostor (egyébként Csapodi szerint a XIII. század elején készített hamis alapító levelében összeírt) 35 kötetet tartalmazó könyvjegyzéke kapcsán azt jegyezte meg, hogy az "... nem is tartalmaz többet, mint amennyi egy középkori kolostor alapításához, a szerzetes-közösség liturgikus életének elindításához nélkülözhetetlenül szükséges..." Majd okfejtését folytatva arra a következtetésre jutott: „Ha Pannonhalma kezdeti, alapításkori könyvkészletét Pécsváradéval egynek vesszük, vagy legalábbis hasonlónak, a László kori összeírás mennyisége (83 kódex) egyúttal a gyarapodás mértékéről is fogalmat ad. Nem volt ez rohamos, de a monostor életének szűkre szabott lehetőségei szerint mégis jelentős... Ez a magyarországi egyházi könyvkultúra (sic! T. Gy.) – és más ekkor még nem volt – valóban elég kezdetleges lehetett... és nemigen állott meg a kor egyébként sem magas színvonalán..." (8)

S végül nem árt figyelembe venni *Csapodi Csaba* – az előbbieknél frissebb keletű megjegyzéseit. „A könyv tehát már a X. század vége óta elfoglalja helyét a magyar művelődésben. De ez még magában nem jelentette volna a könyvtárnak, mint intézménynek a meghonosodását is. Mert hiszen még a székesegyházaknak is csak a szertartáshoz használt kis számú, a püspöki székhelyek iskoláinak, az olvasástanítást és papképzést szolgáló pár könyve is csak meghatározott célokat szolgáló darabok voltak, de nem könyvtár... Könyvtárak Magyarországon először, már a XI. (sic! T. Gy.) században, a Benedek-rendi szerzetesek kolostoraiban keletkeztek. Ezeknek a bencés kolostoroknak a száma az idők folyamán, az Árpádok korában mintegy százra emelkedett, de a legnagyobb részük egészen kis nemzetségi monostor volt, ahol csak a legszükségesebb könyvek meglétével számolhatunk... (9) Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy Csapodi is a 7 kötet klasszikust minősítette az oktatás céljait szolgálónak, s ennek „ a negyedik csoportnak, a tanításhoz használt könyveknek a kolostori iskolában kellett (sic! T. Gy.) lenniük." (10)

Ha a kétségkívül óvatosabban és árnyaltabban fogalmazó szerzőink érveléséhez még általános kommunikációtörténeti, sőt neveléstörténeti megfontolásokat is figyelembe veszünk, úgy további érveket kapunk a hazai könyvkultúra, s eleinte kevéssé könyvtári kultúra kezdeteinek gondosabb rögzítéséhez. Előbb azonban jegyezzük meg, hogy – bár nincs módunk és időnk részletes tárgyalására – hason-

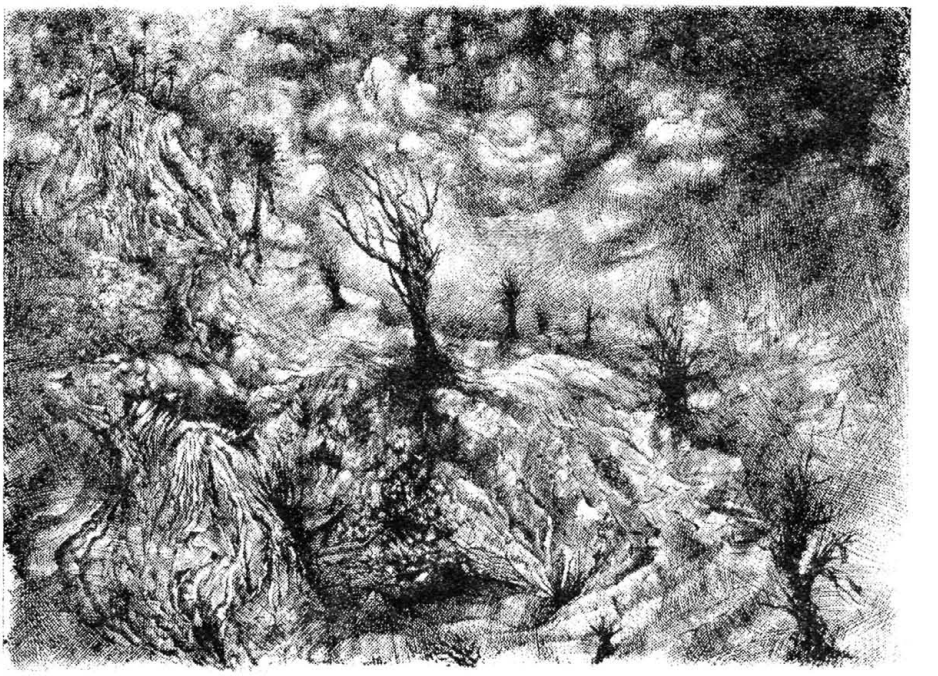

lóképpen vélekedett az írásbeliség és a hazai irodalom kezdeteiről már 1931-ben Horváth János, az iskolateremtő irodalomtörténész. „Ez a litteratura pedig természetszerűleg elsősorban az egyház s a papi hivatás gyakorlati szükségleteit kívánja kielégíteni, s csak ritka esetben alkot eredetit... Látnivaló már e műfaji felsorolásból is, hogy középkori latin litteraturánk nagy része nem egyéb, mint egyszerű forgalomba hozatala az egyház hivatalos szövegeinek, a keresztény vallás és műveltség ez alapokmányainak; van azonban – tette hozzá – egy bár csekélyebb része, mely már amazok talajában gyökerezve a műveltségében megújult és megerősödött magyar szellem ajándéka." (11)

Az újabban a nyomdászatot új megvilágításba helyező, igen gyakran hivatkozott Elisabeth L. Eisenstein, az előzményekről szólva arra figyelmeztetett, hogy a korszak jellemzője a szóbeliség, az iskolát a verbalizmus uralta, s nem mellesleg: a középkorban, főleg a könyvek robbanásszerű megnövekedését megelőzően, a XI. századi ún. „könyvforradalom" előtt igencsak kevés volt a könyv, a „publikálás", vagyis az ismeretek közreadása hangos felolvasással történt, s még az ún. „könyvműveltség" is alá volt rendelve a kimondott szó uralmának, s a korszakot félig szóbeli, félig írásos kultúra jellemezte, amelynek nincs mai megfelelője. (12)

Hasonlóan a XII. századot tekinti korszakváltónak a kommunikációtörténész Roger Chartier is, a hangos felolvasást felváltó néma, csendes, vizuális olvasás megjelenésével (mely váltás aztán igazán a könyvnyomtatás feltalálása révén vált

általánossá, oktatás-módszertani váltást magával hozóvá), másfelől azzal, hogy megváltozott az írott szó szerepe. „Ebben az esetben ugyanis a XI. század fordulópontot jelent, minthogy az írás ekkortól kezdve már nem pusztán a megőrzés és memorizálás eszköze, hanem az intellektuális tevékenységnek tartott olvasás céljait szolgálja. Az iskolákban és egyetemeken a kolostori modellt felváltotta a skolasztikus modell. A kolostorokban a könyveket nem olvasás céljaira másolták, hanem a felhalmozott tudást gyűjtötték ilymódon össze, és a felhalmozás elsősorban vallási jellegű volt..." (13)

Végül már csak az itt nem részletezhető neveléstörténeti vonatkozásokra kell hivatkoznunk a középkori nevelés és oktatás céljairól és módjairól, közelebbről a Szent Ágoston által megfogalmazott és a középkoron végigvonuló nevelési elvekre. Már hivatkozott jeles neveléstörténészünk könyvéből idézünk: a gyermek „...mivel még fejletlen, képtelen a jó önálló felismerésére, helyes véleményformálásra, saját kezdeményezéséből fakadó értékes cselekedet végrehajtására..."; továbbá arra figyelmeztetünk, hogy hogy „az oktatás középpontjában a szövegelemzések és magyarázatok álltak, akár egyházi szerzőktől vagy klasszikus auktoroktól származó művekre vonatkoztak, s ráadásul és mindenek előtt: a nevelés hatékonyabbá tétele érdekében a középkori iskolában a tanító korlátlan tekintélyre tartott igényt: magyarázatát minden tanuló kénytelen volt elfogadni... A tanulók önálló véleménynyilvánítása szóba sem jöhetett." (14) Az Es tu scolaris, a tanító számára készült kézikönyv jól példázza a memorizálásra, a pedagógus felolvasására és nem a tanuló olvasására épülő középkori módszertant. (15) Az így tanított tanuló felnőtt, de legalábbis magasabb iskolás koráig aligha használt könyvtárat, sőt még könyvet/kódexet sem, hiszen az Es tu scolaris iskolása a „Mit olvasol?" kérdésére azt válaszolta: „Nem olvasok, hanem tanulok"!

A kezdetek tisztázása mindig fontos, ezért is idéztünk hosszan és jártuk körül több oldalról is a kérdést, s most már megfogalmazhatunk néhány következtetést, ill. kérdést:

a) a legkorábbi biztos adatunk nagyobb könyvmennyiségről a XI. század végéről van: analógiák révén feltételezhetjük, hogy a kolostornak az indulástól bizonnyal voltak könyvei;
b) anélkül, hogy bizonyos könyvmennyiség/könyvhalmaz és a könyvtár közötti különbség terminológiai vitájába belemennénk, nemcsak mennyiségi, hanem elhelyezési okokból is fel kell tennünk a kérdést: vajon tényleg könyvtárról beszélhetünk-e, hiszen a könyveknek az elhelyezéséről sem tudunk semmit, semmi biztosíték a jól elkülöníthető funkciót szolgáló könyvanyag akár együttes elhelyezésére, ugyanakkor tudjuk, hogy jóval később, a XV. században is a könyveket aszerint tárolták különböző, arra alkalmas helyen (kápolna, torony, sekrestye, cellák), hogy milyen funkciója volt az adott könyvnek/könyvanyagnak;
c) az ismert 1093 körüli könyvjegyzékből kiszűrhető állományösszetétel a legkisebb mértékben (a 80-83 könyvből 4 mű, 7 példányban) mutat oktatási-nevelési célzatú műveket, tehát valószínűleg helyesebbnek látszik a Gulyás-féle, „a pannonhalmi könyvtár iskolai célokat *is* szolgált", vagy Csapodié: „a negyedik csoportnak, a növendékek tanításához használt könyveknek a kolostori iskolában *kellett* lenniük" megfogalmazás;

d) az alig 1/12-nyi iskolai rész alapján ez a könyvanyag aligha érdemli ki az iskolai könyvtár minősítést; de ha ezt megengedjük is, vele az olyan könyvtárak hosszú hazai története vette kezdetét, melynek könyvanyaga egyedül és kizárólag az oktatást végzőt szolgálta, s arra semmi okunk, hogy a diákok által (is) használt könyvtárat feltételezzük;
e) jó okunk viszont azt feltételezni, hogy évtizedekig helyesebb ezeket a könyvtárakat a kolostor/monostor, székesegyház, kápolna, plébánia; egyáltalán a hitélet, az egyházi tevékenység, a tudomány szolgálatában álló megőrző intézményeknek tekinteni, amelyek persze – sajnos – sokszor elpusztultak, s amelyek ha egyúttal iskolafenntartóké voltak, úgy a tanítást is szolgálták azáltal, hogy az oktatást végzők számára betöltötték a – mai szóval – az információs központ szerepét;
f) aligha tévedünk nagyot, ha ebből az évezredes gyakorlatból eredeztetjük azt a XX. század közepéig tartó hazai gyakorlatot, mely a külön kezelt nevelői könyvtárt tartotta különleges becsben; s végül
g) ha már a történeti hagyománynál tartunk: nem véletlenül és főleg nem stiláris okból tettünk különbséget könyv- és könyvtárhasználat között; máig tart a hibás szóhasználat és gyakorlat, mely ezeket szinonimaként kezeli, holott a könyv bárhonnan származhat; s anélkül, hogy a kettő különbségét részletezhetnénk, legyen elég annyi későbbi mondandónkhoz is, hogy a könyvhasználat, főleg ha a tanulónak kézbe is adják, mely könyvet olvassa, használja, akkor az valaki(k)nek a felfogását közvetíti, bizonyos valaminek a tanulmányozását teszi lehetővé, míg a könyvtárhasználat (elvileg) az összes ismeret tanulmányozását és ütköztetését, belőle egyéni következtetés levonását teszi lehetővé.

Amit mondani akartunk: jó okunk van az óvatos fogalmazásra, vagy legalábbis a fogalmaknak a pontos és az adott korban értelmezhető használatára inteni. S mintegy az újabb korszakhoz átvezetésként, ehhez tegyük hozzá: óvatosságra figyelmeztetnek az egyetemek kezdeti évszázadai is, melyeknek könyvtárait persze ma már nem szokás az iskolai könyvtárak közé sorolni, de szóbahozásuk azért sem alaptalan, mivel számos egyetem alacsonyabb fokozatú iskolából emelkedett ki. Ismét Gulyást idézve: eleinte „... az olasz egyetemeken például nyoma sem volt az egyetemi könyvtárnak", s mind itt, mind a párizsi egyetemen stationáriusok látták el mind a tanárokat, mind a tanulókat, többnyire péciákat (vagyis előadásjegyzeteket) árusítva – ráadásul 1350 táján ez a gyakorlat is kihalt! Továbbá noha igaz, hogy a diákokat istápoló Sorbonne kollégiumban 1289-ben már 1017 leláncolt (sic! T. Gy.) kódex volt, Oxfordban 1365-ben a kollégium mellett jónak látták egy közös, tehát egyetemi könyvtárat berendezni, de a visszaélések miatt később már csak egyetemet végzetteknek tették lehetővé a használatát – a kancellárnak tett fogadalom mellett. (16) Minthogy pedig Nagy Lajos pécsi, Zsigmond óbudai, majd a Vitéz János alapította pozsonyi egyetemről alig, könyvtáraikról pedig semmit nem tudunk, legfeljebb azt feltételezhetjük, hogy aligha különböztek nyugat-európai társaiktól.

Mindezt egybevetve és a középkort lezárva, mindössze annyit akartunk mondani, hogy miközben az iskola és könyvtár kapcsolatát általában aligha vitathatjuk, a hazai középkort illetően – még inkább óvatosnak kell lennünk: helyesebb

eleinte könyvanyagról és kevésbé könyvtárról beszélni; majd pedig iskolát is szolgáló, kisebb iskolában lévő könyvtárról, melyek a tanítást és nevelést is, de inkább indirekt módon segítették, azonban főleg az emberi tudást őrizték, mintsem a megismerést közvetlenül szolgálták volna.

*

Új helyzetet a reneszánsz, majd lassan a nyomdászat felfedezése, s témánk szempontjából leginkább a protestantizmus hozott. Rögtön ugyanezzel a lélegzettel azt is hozzá kell fűznünk, hogy megint csak súlyos tévedés konkrét dátumhoz kötni a változást (mondjuk a nyomdászat esetében pl. 1440-et, 1450-et vagy 1455-öt emlegetni!), az átmenet mindenféle szempontból lassú volt. Részben mert nincsenek adataink a megelőző évszázad könyvterméséről, s a jócskán megszaporodott számú másolóműhelynek nemcsak többféle, hanem nagyobb példányszámú másolatot is tulajdoníthatunk; részben mert a kezdeti nyomdászat jó egy évszázadig meglehetősen alacsony példányszámot, többszöri utánnyomást produkált (közöttük persze tisztes arányt képviseltek az iskolákban használatos könyvek – és szándékosan fogalmaztunk ilyen tág értelemben!), sőt hozzátehetjük, hogy eleinte többnyire e korábbi kódexeket többszörözték (tehát relatíve kevés új művet jelentettek meg!), miközben a kéziratosság is jócskán továbbtartott (sőt arra is van példa, hogy eredetileg nyomtatásban megjelent könyvet is másoltak!). Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy az oktatás terjedése és igénye szintén köztük volt a nyomtatást kiváltó tényezőknek, s az is aligha vitatható, hogy a sokkal nagyobb könyvmennyiség (többféle mű, de még inkább az összehasonlíthatatlanul több példány!) megváltoztatta az ismeretszerzés módszereit, a gondolkodást, a tanulási folyamatokat, iskolai módszereket. Azonban ez is valószínűleg inkább logikailag levezetve állítható, minthogy történetileg még nem kellően feltárt.

Mindenesetre ennél a témánál is figyelmeztető, hogy a korábban már idézett Chartier a XII. századi felolvasási fordulópont után a következő olvasási forradalmat csak a XVIII. század második felére teszi, amikor is szerinte az »intenzív« olvasást felváltotta az úgynevezett »extenzív« olvasás. Az »intenzív« olvasó a könyvek szűk és véges halmazával találkozott, amely generációról generációra hagyományozódott; ezeket a műveket az emberek újra és újra elolvasták, előadták, hallgatták és kívülről ismerték... Az »extenzív« olvasó a Lesewut, a Goethe idejében Németországot magával ragadó olvasási láz embere, egészen más olvasó volt: sok és sokféle szöveget olvasott el gyorsan és mohón, éles kritikai hozzáállással, egyetlen területet sem kímélve." Tegyük gyorsan hozzá, hogy – és ezt Chartier is hangsúlyozta! – „extenzív olvasó volt már az intenzív olvasás időszakában is (pl. humanisták), másrészt fordítva: az extenzív olvasás időszakában alakult ki a legintenzívebb olvasás (ld. éppen pl. Goethe, vagy Rousseau és Richardson művei iránti nagy érdeklődést); s miközben a legnagyobb és legszegényebb rétegek számára az olvasás különleges és bonyolult tevékenység, azonközben Angliában, Franciaországban és Németországban az olvasási forradalomnak olyan jelei mutatkoztak, mint a könyvkiadás erőteljes bővítése, az újságok szaporodása, kisebb formátumok térhódítása, a könyvtárak csökkenése, olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak elterjedése. S ennek lényeges szerepe volt abban,

hogy szerte Európában, de főleg Franciaországban az alattvalók királyuktól, a keresztények pedig egyházuktól eltávolodtak, és bírálni kezdték őket." (17)

Időben nagyon előreszaladtunk! Szóval: a reformáció számottevő változásokat hozott az oktatásban (talán elég csak az iskolázás mennyiségi kiterjedésére, aztán az anyanyelvi oktatásra, vagy az oktatás gyakorlatiasabb voltára utalnunk), s a könyvkiadás, a nyomdászat felhasználásával a könyv- és könyvtárkultúrában is. Témánknál maradva, alá kell húznunk, hogy egyfelől az írás-olvasás tanításának módszereiben beállt változások segítségével, másfelől a több könyv révén – először a protestánsok által fenntartott és működtetett iskolákban, jelesül elsősorban a gimnáziumi, kollégiumi, főiskolai könyvtáraikban, már a *tanulóifjúság könyvtárhasználatára is tekintettel voltak* részben a 16., még inkább a 17. századtól. Gulyás és Csapodi egybehangzóan rögzítette, hogy a 17. századtól elterjedt jezsuita iskolák is „kapcsolatban voltak a könyvtárakkal. Az ő iskolai könyvtáraikat azonban a protestáns iskolákkal szemben az jellemezte, hogy nem annyira a tanulók, mint inkább a tanárok számára gyűjtötték és tartották fenn őket." (18) Gulyás még sarkítottabban fogalmazott: „Míg azonban a protestáns iskolákkal kapcsolatos könyvgyűjtemények főleg a tanulóifjúságra voltak tekintettel, addig a jezsuiták gazdag könyvtárai – mint Jurkovics helyesen megjegyzi – sehol sem szolgálták elsősorban az iskola céljait, mert az ott előforduló művek kevés kivétellel mind túlszárnyalták az iskola igényeit vagy semminemű viszonyban nem álltak vele.«" (19)

Természetesen e megjegyzéssel nem kívántunk elébevágni az egyházi iskolai könyvtárakkal foglalkozó előadásoknak, mindössze azon gondolatmenetünk miatt volt szükség rá, hogy e korszakra vonatkozóan is bizonyítsuk: az iskolafenntartók oktatáspolitikai elvei mennyire meghatározták könyvtárpolitikai elveiket és gyakorlatukat. A világibb célokat is megfogalmazó, egész szervezeti rendszerünkből következően is demokratikusabb protestáns egyházak könnyebben és jobban lépték túl a már megidézett Szent Ágoston-i fogantatású, a pedagógus tekintélyelvén alapuló módszereken és gyakorlaton. Sőt akár már itt szívesen levonnánk a tanulságot, annál is inkább, mivel eddig is elég lazán kezeltük a kronológiát, s így megengedhető annak előrebocsájtása, hogy ezt támasztják alá a későbbi diktatórikus, ill. demokratikus berendezkedésű korszakoknak hazai iskolái is: minél inkább tekintélyelvű egy oktatási felfogás, annál kevésbé épít a könyvtárra, s inkább nevelési céljain és elvein átszűrve használja és használtatja a könyvet (megint csak aláhúzzuk: a szóhasználat, vagyis a könyv- és könyvtárhasználat megkülönböztetése igencsak nyomatékos!); és megfordítva: minél demokratikusabb az oktatás, annál inkább támaszkodik a könyvtárra, mint az ismeretszerzés forrására, s teszi a könyvtárat az ifjúság számára oktatási színtérré. Sőt, némi elfogultsággal akár úgy is fogalmazhatunk: mutasd meg oktatási intézményed könyvtárát, mondd el az iskolai könyvtárról vallott nézeteidet, megmondom, ki vagy!

Berlász Jenő azt írta több mint 20 évvel ezelőtti előadásvázlatában, hogy „a protestáns kultúraszemléletnek két következménye volt: egyrészt a könyvelőállítás új forradalmi jellegű módszerének, a könyvnyomtatásnak széleskörű bevezetése, másrészt a könyvgyűjtés új értelmének, a *könyvtár új típusának kialakulása* (kiemelés T. Gy.) A kanonokok és szerzetesek kisded csoportjainak használatára korlátozódó káptalani és kolostori könyvtárak teljesen korszerűtlenné

váltak. Most, amikor már nemcsak papjelöltek, hanem művelődni vágyó minden rendű-rangú ifjak felkeresték az új városi iskolákat, olyan könyvtárakra volt szükség, amelyek *tanítók és tanulók számára egyaránt nyitva álltak* (kiemelés T. Gy.) és nyomtatott betűkkel terjesztették a legújabb ismereteket. Ez a korszerű téka többé nem kötődhetett a kultusz helyéhez, a templomhoz, hanem szükségképpen az iskolához kellett tartoznia. Most már nem a papi testületeknek, hanem kiváltképpen az iskoláknak kellett vállalniuk a könyvgyűjtést és a gyűjtemény megőrzését, illetőleg használhatóvá tételét." (20)

Eddigi mondanivalónkat, képletünket tehát úgy módosíthatjuk, hogy Magyarországon a kereszténység felvételével, a római egyház beépülésével létrejöttek a kolostorok, székesegyházak és plébániák, s ezekhez hozzátartozott a könyvkultúra meghonosodása. Minthogy ezek végezték az iskolázás feladatait, az általuk birtokolt könyvek (idővel talán könyvtárrá is növekedtek) oktatási feladatokat is szolgáltak áttételesen. E könyvkultúra és iskolázás nyelve alapvetően a latin volt az egész keresztény Európában, ezért a hazai könyv- és könyvtárkultúrát is ez a jelző illeti meg.

A reformáció újdonsága ezen a téren, hogy immár az iskola vette át a tudásgazdálkodás (méghozzá egyszerre vallásos és világi) szerepét, ezért most már a könyvtárnak ehhez (is) kellett csatlakoznia. Ennek feltétlenül kiemelendő újdonsága, hogy már hangsúlyozottan a diáké is – a hangsúly azonban az „is"-en van, hiszen a közös könyvtár alapvetően továbbra is a pedagógus információs bázisa. Hozzá kell tenni – miként különben Berlász ezt is hangsúlyozta! – hogy „a XVI. század második felében azonban mind a városi polgárság, mind a főnemesség soraiban gyökeret vert a könyvkultúra [ami persze – tegyük hozzá! – nem

zárja ki, hogy elvétve már korábban is voltak kisebb magángyűjtemények!], s párhuzamosan az iskolai könyvtárak szerveződésével – feltűntek az első laikus könyvgyűjtemények. Ezek a magántékák ugyanolyan tudós jellegű, vallásos-világi gyűjtemények voltak, mint az intézményes iskolai könyvtárak." (21) Ez másként azt is jelenti, hogy az enciklopédikus könyvtár időszakában voltunk ekkor; a könyvtárak céljukat, tartalmukat, működésüket illetően alig differenciálódtak, „csak a tulajdonosok és így a könyvtárak száma és (de ez is majd csak később!) mérete lett több, ill. nagyobb.

Tegyük hozzá nyomban, hogy mintegy a protestáns iskolai és könyvtári gyakorlat reakciójaként és részben azt követve, a jezsuita és más rendek kollégiumi, tehát középfokú oktatási intézményeik és azok könyvtárai is eltértek a XVI. századi gyakorlattól. Ismét Berlászt idézve: „A jezsuita jellegű tudományos apparátus is volt a rendtagok pasztorációs és írói tevékenységének támogatására, sőt ezentúl közművelődési tényező is a helybeli városi polgárság és a környékbeli nemesség számára. – Külön felhívom a figyelmet ezeknek a könyvtáraknak azon vonásaira, miszerint – A tékák megszervezése a rend központi szervei által kidolgozott egységes irányelvek szerint történt. A gyűjtésben nemcsak a katolikus hittudományi és nemzetközi humanista irodalomra voltak tekintettel, hanem a protestáns teológia termésére is." Vagyis ezek az iskolai, még inkább kollégiumi, majd felsőoktatási könyvtárak még talán nem is elsősorban az oktatást, sokkal inkább a tudományt, a hitvitákat, de a közművelődést is szolgálták. (Zárójelben: talán erre gondoltak azok, akik a 19–20. század fordulóján a hiányzó városi könyvtárakat a gimnáziumi-városi könyvtárral akarták pótolni!)

Annál is inkább – folytatva Berlász szavait –, mivel a „Rákóczi-felkelés leverése után... az iskola- és kultúraszervezésben egy új tanítórend, a piarista vette át a vezetést. Iskoláik – szintúgy, mint a jezsuita kollégiumok – a humanista latin műveltségeszmény szolgálatában álltak, de nem zárkóztak el a 18. századi Európa új eszméinek, tudományosságának befogadása elől sem. Ehhez képest iskolai könyvtáraik is a korszerűség jegyében fejlődtek." (22)

*

A XVIII. század derekán-végén a felvilágosult abszolutizmus államosította a jezsuita, részben a többi rendi tan- és kultúrintézeteket, velük együtt szétosztotta könyvtáraikat is. Szerencsére a könyvek többnyire tanintézetekbe kerültek, de rengeteg anyag jutott „kótyavetyére" is. Megint Berlászt idézve: „a tereziánus és jozefinista államraison... Célját azonban csak részben érte el. Az államosított iskolák mellé nem sikerült új etatista szellemű, utilitárius tartalmú tékákat szervezni. Hiába írta elő az 1777. évi híres tanulmányi reform, a Ratio Educationis az új tanintézeti könyvtárak létesítésének irányelveit... Pénzügyi fedezet híján az igényes tervekből semmi sem lett." (23) Megjegyezzük: a Ratio nem törvény, „csak" királyi rendelkezés volt, de olyan rendelkezés, amely legalább a királyi akadémiák könyvtárairól, s persze az egyetemi könyvtárról is intézkedett. Meghozzá azt hangsúlyozta, hogy „... a könyvtárak felállításánál is minden törekvésnek ugyanoda [kell] irányulnia, ha a tanulókra és tanárokra nézve egyaránt hasznosnak kell lenniök..." – igaz, azt is hozzátette, hogy „... egyetemesen hasznos és a célnak megfelelő munkákkal legyenek felszerelve, főleg olyanokkal, amelyek nélkül egyáltalán meg nem lehetnek a tanárok..." (24) Mindenesetre ezzel kezdetét vette az az állami intézkedési sorozat, mely központilag rendelkezik immár a világi hatalom részéről a könyvtárakról, a Ratio nyitánya az iskolai könyvtárügyben a be nem tartott központi rendelkezések máig tartó folyamatának. Az akár pozitív megítélésű állami intézkedések gyér hatásúak voltak, mint például az ebből a szempontból annak minősíthető, 1806-ban kiadott újabb Ratio, mely legalábbis a gimnáziumok igazgatóinak kötelességévé tette, hogy legyen gondjuk iskolájuk könyvtárára. Talán nem véletlen, hogy az ezután következő időszakban a diákság kénytelen volt létrehozni magának az ún. irodalmi diáktársaságok könyvtárait. Mivel az iskola nem nevelte olvasásra a tanulóifjúságot, a hiányt a diákoknak, ill. említett szervezeteiknek kellett pótolniuk, s ahogy Fülöp Géza írja könyvében – a saját maguk létrehozta könyvtáraik segítségével is „a társaságok tagjai... olyan műveltségre és tájékozottságra tettek szert olvasmányaik révén, melyet az iskolai oktatás nem nyújtott nekik." (25)

A felvilágosult abszolutizmus intézkedett tehát először a központi akarat részéről az iskolai könyvtárakról, de eleinte ez csak a közép- és felsőbb iskolákra vonatkozott. Mészáros István az elején már hivatkozott előadásában úgy vélekedett, hogy 1806 azért is jelentős dátum az iskolai könyvtárak hazai történetében, mert „... ekkor jelenik meg először egy állami hivatalos rendelkezésben utasítás a középszintű iskola saját – más intézményekkel nem közös – önálló könyvtáráról, ekkor jelenik meg a mai értelemben vett iskolai könyvtár" – s hozzáfűzte, hogy ekkortájt jelent meg az ifjúsági irodalom is mélyreható nevelési céllal, s e kötetekkel egyúttal – a nevelési célzat mellé – megjelent az iskolai könyv-

tárakban a szórakoztató funkció is. (26) Hozzátehette volna azt is, hogy ez és a már jelzett irodalmi (önképzőköri) diáktársaságok könyvtárai kettőzték meg az iskolában a könyvtárt, amit aztán az 1850-ben Bécsben kiadott, majd Magyarországon is érvényesített Organisations - Entwurf egyértelművé tett azáltal, hogy külön utasítást tartalmazott a tanári és külön az ifjúsági könyvtár számára. (27)

Vagyis a modern polgári könyvtártípusok között helyet foglalva, ezek a mozzanatok hozták létre (az egyelőre közép) iskolai könyvtárt és ennek nem mond ellent *Nemény Imre* véleménye, aki az iskolai könyvtárak történetének első hazai összefoglalójaként arra a következtetésre *jutott*, hogy egyetemes értelemben a XIX. század elejétől, nálunk az 1868. évi XXXVIII. tc. kibocsátásától datálhatjuk az iskolai könyvtárak eredetét. (28) Nincs ellentmondás, hiszen az időpont és a hivatkozás egyértelművé teszi, hogy ebben az esetben az elemi iskolai könyvtárakról van szó, melyeknek könyvtári ellátásával általában sem törődtek sokat a korábbi évszázadokban, különösen nem az ifjúságot illetően. Sőt azt sem árt megjegyezni, hogy az Eötvös-féle törvény is eredetileg csak a tanítóképzőkkel foglalkozott. („96. §. Minden képezde egy lehetőleg szakmunkákból álló és a tanulók által szabadon használható könyvtárral látandó el..."), s Neményitől tudjuk, hogy a törvény végrehajtására kiadott utasítás kötelezte az iskolaszékeket: „... oda hassanak és elkövessenek mindent, hogy az iskolában iskolai könyvtár állíttassék..." (29) Ilymódon „a 19. sz. derekáig tartó időszakot a mai értelemben vett iskolai könyvtári szempontból előtörténetnek minősíthetjük. Az addigi próbálkozások a már serdültebb ifjúságra vonatkoztak, a fiatalabb korosztályokat oktató iskolák könyvtárainak kifejlődéséhez a kötelező népoktatás bevezetése adott lendületet. Az iskolában működő könyvtár igénye természetszerűleg kapcsolódott az oktatáshoz, a felismerés kétségtelen érdeme azoké a pedagógusoké és közoktatásszervezőké, akik hangadói voltak eme iskolai eszköz szükségességének... a hazai iskolai könyvtárügyre az első évtizedekben a pedagógusok, pedagógiai szakírók, oktatáspolitikusok, tanügy-igazgatási szakemberek gondolkodása és külföldi példaismerete nyomta rá a bélyegét" – vontuk le az indulás évtizedeinek tanulságait már hivatkozott összefoglalónkban. (30)

*

Innentől kezdve, a még rendelkezésre álló idő függvényében, bármikor abbahagyhatom – hiszen ezután már jórészt az említett tanulmányom nyomvonalán haladok. Bár az is igaz, hogy a tömörítés és a néhány éves távlat bizonyos fokig módot kínál új megfigyelésekre és megfogalmazásokra is.

*

Mindenek előtt nem árt rögtön arra figyelmeztetni, hogy ez az időszak sem igazán sikertörténet a hazai iskolai könyvtárak szempontjából. Összegyűjtött adataink azt mutatják, hogy – talán a pénzforrások elégtelensége miatt?, vagy az iskolafenntartók nemtörődömsége folytán?, vagy amiatt, hogy szinte máig a pedagógusok, a pedagógiai közgondolkodás és módszertani eszköztár nem igazán igényelte?, vagy ezek együttes következményeként? vagy más okokból kifolyólag? – még az utóbbi ötnegyed évszázadnak egyetlen szakaszáról sem lehet azt

mondani egészen mostanáig, hogy minden iskolának volt, vagy van könyvtára. Persze minden korszakban voltak az iskolai könyvtárügynek lelkes apostolai, akik vagy messze megelőzték korukat, vagy az ellenállás törekvéseikkel szemben erősebbnek bizonyult.

Ilyen túl korainak minősült gondolatok megfogalmazója volt az első hazai könyvtárügyi szaklap elindítója, szerkesztője (az Iskolai és Népkönyvtár c., 1878/79-ben létezett lapra gondolunk, hiszen a két évvel korábbi Magyar Könyvszemle a nemzeti könyvtár és a történeti írások orgánumaként indult!), az iskolai könyvtárügy apostola, *Dolinay Gyula*. Lapja programjában írta: „A hazai neveléstanok iskolai és népkönyvtárakról mit sem tudnak. A pedagógiai íróik a nevelés és tanítás ezen eszközeiről említést sem tesznek, a legújabb munkák is csak futólag érintik... Az iskolai népkönyvtárak eszméje haladó korunk legújabb követelménye... Eszköz a néptanító kezében, hogy a népet olvasásszeretetre taníthassa. Ezen intézményt fel kell venni a népoktatás keretébe. Az iskolai és népkönyvtár használatát be kell illeszteni a tantervbe. Ez programunk, ez célunk. „(31) Ugyanő 1879-ben kiadott kiáltványában (Könyvet a népnek! Az iskolai és népkönyvtárak kérdése. Bp. Szerző kiad. 1879. 80. p.) valóságos olvasáspedagógiai eszmerendszert és programot dolgozott ki, melynek végső summázata: „Meg kell tehát indítani a mozgalmat, ki kell mondani, hogy minden népiskola mellett iskolai és népkönyvtár állítandó fel. Ki mondja ezt ki? Mondja ki törvényhozásilag a képviselőház. Ez szent törvény lesz, melyhez a nemzet közművelődésének továbbfejlesztése, a társadalom megjavulása, a nép anyagi, szellemi és erkölcsi jóléte foglaltatik. Egy iskolai és népkönyvtár taneszköz, tehát kell, hogy az iskolában felállíttassék, éppen úgy, mint a fekete tábla vagy a fali térképek..."

Az első eszmény tehát a közös, iskolai és népkönyvtár volt, mely átmenetileg sikeresnek bizonyult a kétféle feladat számára is, de az 1880-as évek derekától stagnálás, majd hanyatlás következett be, s tartott az 1900-as évek elejéig. Közben az 1881. évi Országos Tanítói Képviseleti Közgyűlés kezdeményezésére kiadták 1882. január 31-én azt a miniszteri rendeletet a népiskolai könyvtárakról, melyről 1902-ben Némenyi ezt írhatta: „Hol lehetnénk mi már ma, ha az abban... kilátásba helyezett intézkedések azóta megvalósulhattak volna. Azonban ez az egész, gyönyörű szépen átgondolt, tartalmas és értékes munkálat megmaradt akadémiai értékűnek, mert az – annak idejére – kilátásba helyezett intézkedések ideje, mind a mai napig sem érkezett el." (32)

Ezekben az évszázadokban (is) VKM intézkedések sora próbálta előrevinni az iskolai könyvtárak ügyét, javítani helyzetét. Különösen a korszak előtérbe helyezett és könyvtári szempontból sokkal nagyobb múltú középiskolai (még inkább gimnáziumi) könyvtárai mutattak jelentős fejlődést, annál is inkább, mivel a kultuszminisztérium az itt tanító tanárok tudományos tevékenységét szorgalmazta. Ehhez képest egy 1911-ben írt cikk (33) arról panaszkodott, hogy a tanárok nem olvasnak. Megelégednek az egyetemen szerzett ismereteikkel, valóságos pedagógiai automatákká válnak. Ennek persze a könyvtáros az oka. Egyrészt mert maga is fásultan végzi a dolgát, s nem helyez súlyt arra, hogy nagyobb legyen a könyvtár forgalma. Másrészt a könyvtár kezelése nehézkes, célszerűtlen, az állományban sok a haszontalan, felesleges szekrénytöltelék, a beszerzések rendszertelenül történnek.

1902 fontos, korszakfordító dátum az iskolai könyvtárak hazai történetében. Egyrészt ekkor jelent meg Neményi Imre már hivatkozott könyve, melyben nemcsak az ifjúsági irodalom és könyvtárak fejlődéstörtének áttekintését végezte el, hanem külön 35 lapnyi terjedelemben az iskolai könyvtárról szerzett igen széleskörű hazai és külföldi tapasztalatainak elméleti és gyakorlati összefoglalását adta. Ennek igazi értékét az mutatja, ha megjegyezzük, hogy ekkor magyar nyelvű könyvtártani összefoglalóként mindössze Kudora Károly 1893-ban megjelent Könyvtártana létezett, ill. Neményi egy évvel megelőzte Ferenczi Zoltán kézikönyvét, két évvel pedig Gulyás Pál népkönyvtári vonatkozású könyvtártanát. Neményi azért is írta könyvét, mert „nálunk még éppen csak iskolai függelék számba megy az ifjúsági könyvtár, melyet meg kell csinálni, mert – van rá fedezet. [Óh, boldog idők! T. Gy.] Egyebekben pedig úgy nézik többnyire, mint valami szükséges, némelyek szerint szükségtelen rosszat, minek más rendeltetését alig látják át, mint azt, hogy legyen még egy dologgal több, amivel a tanárt bosszantani lehet." Neményi számos, máig aktuális gondolata közül – talán azért is, mert addigra a legfejlettebb tanítóképezdei könyvtárak – „a nyomor filozófiáját" segítségül híva – kezdtek felbomlani osztály- és szertárkönyvtárakra! –, említsük meg, hogy Neményi (külföldi mintára!) ugyancsak az osztálykönyvtáraknak volt a híve, de nem az iskolai könyvtár helyett, hanem pedagógiai és praktikus okokból. „A legczélszerűbb és legjobb eredménnyel járó eljárás az volna, ha mindenegyes osztálynak megvolna a maga könyvtára, mely az ifjúsági könyvtárak mintegy fiókjaként szerepelne..." Az év második fontos eseménye volt, hogy Wlassics Gyula ekkor hozta létre a Népiskolai Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottságot (NIKIB), melynek működése eredményeként az elkövetkező több mint tíz év az iskolai könyvtárügy egyik legjelentősebb fellendülését hozta. Ez az ifjúsági könyvtár persze nem a tanulás forrása, nem információs központ a diák számára, mint a pedagógusnak a nevelői könyvtár, hanem elsősorban az irodalomoktatás segítője, másodsorban inkább nevelési és szórakoztató, szabadidős funkciót töltött be. Nem véletlen tehát, hogy a VKM különböző könyvjegyzékekkel igyekezett nemcsak befolyásolni, de vezérelni ezt a nevelési programot. A könyvjegyzékek már a múlt század vége óta jelentek meg különböző időpontokban (egészen az 1960-as évekig, s nem véletlen, hogy azóta nem!), különböző iskolatípusok, és külön a nevelői és külön az ifjúsági könyvtárak számára; legyenek ezek bármennyire eltérő társadalmi rend termékei, óhatatlanul is az állam, vagy a kibocsájtó szervezet nevelési célkitűzéseit tükrözik, ezért ideológiát, manipulációt hordoznak, s így sértik mind az iskola, mind az immanensen demokratikus könyvtár irányzatosság nélküli, szabadon szolgáló szellemét. Ezért is írhattuk többször hivatkozott esszénkben, hogy az 1900-as évek elejére kialakult az a nézet, miszerint az iskolában lévő két könyvtár külön-külön a nevelőt és a tanulót szolgálja; továbbá az ifjúságot más könyvtár nem szolgálta, csak az iskolai, amíg a pedagógus találhatott magának mást, ha akarta – nos ez a helyzet fél évszázadig nem változott, miközben társadalmi kurzusok többször is váltották egymást.

Minthogy a tágabban értelmezett közkönyvtár ez időszakban nem tekintette feladatának a 16-18 éven aluliak befogadását Magyarországon (ez alól az angolszász public libraryt megvalósító Szabó Ervin, ill. a Fővárosi Nyilvános Könyvtár volt kivétel!), fontos hangsúlyozni, hogy létezett a századelőn egy másik, nem ennyire kizáró, utólag is korszerűnek nevezhető koncepció, Ferenczi Zoltáné.

Mivel ez a téma akár napjaink aktualitásának is ítélhető, érdemes néhány gondolatát is idézni. „Mindössze pár évtizedes az a meggyőződés, hogy az iskolai könyvtár csak alig vehetett részt a legszerényebb népkönyvtár munkájában is, tehát hogy mindkettőre szükség van... a népkönyvtár még legkisebb fokán és legegyszerűbb fajában is más, mint az iskolai, ifjúsági vagy tanulói könyvtár, bár ha kisebb részben a könyvtári anyag bennük azonos. A jól megválasztott iskolai könyvtár ti. mind nemében és fokában olvasóinál, céljánál, könyvanyagánál fogva szűkebb, korlátoltabb. Olvasóköre ugyanis kevés kivétellel az iskola tanulóiból áll; célja szerint elsősorban az iskola tantárgyainak segédeszköze, támogatja a tanulót, hogy a magán, vagy úgynevezett osztálybeli közös olvasmányaival ismereteit maga is gyarapítsa, vagy kellemesen szórakozzék; működését tehát ott végzi, hol a népkönyvtár feladata kezdődik... Ha tehát helyes, hogy falun... az iskolai és népkönyvtár egyaránt a népiskolában kapjon helyet, de külön választandók... A felállítás sorrendjében minden esetre az első az iskolai könyvtár legyen. Ez mint a népkönyvtár alapja, kezdője, emennek útját egyengeti..." (34)

Tehát a század első felében az iskolai könyvtárak helyzetében, megítélésében a rendszerváltozások érdemi eltérést nem hoztak, a tanári és tanulói könyvtárak fejlődésükben megálltak azon a szinten, ahová a dualizmus idején eljutottak. Sem feladataik megfogalmazásában, sem azok ellátására szolgáló eszközökben és működési módszereikben alapvető változás nem állt be. Persze állományselejtezést politikai okokból minden korszak végrehajtott, ami 1945 után a háború pusztításaival együtt a népiskolai könyvtárak szinte teljes megsemmisüléséhez vezetett, de a volt polgári iskolai, továbbá a középiskolai könyvtárakat is alaposan megrostálta.

*

1952 két eseménye szolgál alapul az újabb korszakváltás megállapításához: egyrészt az I. könyvtárügyi konferencia kezdeményezte az iskolai könyvtárak fejlesztését (s valóban az 1953/54. tanév fő feladatainak célkitűzésében külön is kitértek erre!), s vele párhuzamosan gyermekkönyvtárak és gyermekrészlegek (ill. ahogy akkor nevezték: ifjúsági könyvtárak) létrehozását kezdeményezték a megyei és járási könyvtárakban (vagyis akkor jutottak el a polgári demokráciákban természetes ún. kétcsatornás ellátáshoz!!); másrészt a 2.042-13/1952. (V. 14.) Mt.h. a könyvtárügy fejlesztéséről korszakos mondatot tartalmazott. „Meg kell teremteni a könyvtárak egységes rendszerét és irányítását, melynek szerves része az ifjúsági és az iskolai könyvtárügy is." (35)

Ennek az 1971–72-ig tartó szakasznak az eredményeit és vívódásait, előrelépéseit és vargabetűit itt nincs terünk bemutatni. Hivatkozott tanulmányunkban igyekeztünk végigkövetni azt a húsz évet, mely az iskolai könyvtáraknál legfeljebb gyér minőségű fejlődést eredményezett csak, de sok vita és küzdelem árán, segítségül híva a pedagógiai gondolkodás, tanuláselméletek érveit, élenjáró országok könyvtárainak példáit – elvezetett egyfelől a V. nevelési kongresszus és a III. könyvtárügyi konferencia felismeréséig, másfelől kiadták az Irányelvek a 18 éven aluli ifjúság könyvtári ellátásának javítására c. MM dokumentumot, mely az iskolán belül létrehozta az (újra, de más minőségben!) egységes, tehát az összevont tanári és ifjúsági könyvtár révén egyetlen iskolai könyvtárat (s ezért is

minősíthetjük ezt ismét egy új korszaknak!); másrészt iskolán kívül pedig az iskolai és a közművelődési könyvtárak egybehangolt fejlesztésének elvét. S bár nehéz évhez kötni, az időpont lényegében a modern olvasás- és könyvtárpedagógiai gondolkodás nyitánya, s a korszak legalábbis a könyvtárosok részéről az ilyen irányú erőfeszítésekkel is jellemezhető.

A magunk részéről az 1970-es és részben a 80-as évtized eredményeit a NIKIB-korszakéhoz hasonlítjuk, a IV. könyvtárügyi konferencia pedig az 1971–1980 közötti időszakot úgy jellemezte, hogy „... az iskolák egy részében a könyvtárak fejlődése elmozdult a holtpontról. Iskolai könyvtáraink 25 százaléka elérte, további 30 százaléka megközelítette a rájuk vonatkozó irányelvek által előírt – de a fejlettebb országok könyvtárügyéhez viszonyítva meglehetősen szerénynek mondható – személyi és tárgyi feltételeket. Összességüket, különösen pedig az általános iskolát tekintve azonban e könyvtárak még ma sem felelnek meg a követelményeknek, emiatt igen sok helyen a közművelődési könyvtárakra hárul az iskolai könyvtári funkciók ellátása is..." (36)

*

Vészesen közel járunk napjaink történetéhez, s bár az ezer évben akár a tegnap és a mai nap is benne van, s noha az utóbbi másfél évtizedről is van, lenne mondanivalónk (a sokszor hivatkozott esszében el is jutottnk az 1980-1990-es évek fordulójáig, azóta pedig írtunk másutt az újonnan kialakuló helyzetről!) – lassan illik lezárni a történelem vallatását. Ezt két, látszólag ellentmondásos

megjegyzés fogalmazásával tesszük. Egyrészt úgy tűnik, az utóbbi évtizedek jellemzője, hogy a könyvtári gondolkodás hasonló módon és túlzottan a valós oktatásügyi-pedagógiai gondolkodás elé lépett, mint Dolinay Gyula korában, sőt a fenti/központi gondolkodás is jóval előbbre tart, mint a lenti, valós helyzet. (Az 1981-es konferencián a fővárosi művelődés- és oktatásügy legfőbb irányítója fogalmazott így: „Felsorolhatnám, hogy az elmúlt tíz esztendő alatt... mennyi mindent tettünk az iskolai könyvtárak fejlesztéséért. A problémánk azonban megmaradt, gondunk változatlan... Iskoláinkban sokat beszélnek a permanens önművelődés szükségességéről, mégis az egykönyvűség uralkodik. Valójában egyetlen könyvet – a tankönyvet – kell megtanulni." (37)

Ez a pedagógusoknak szól. Másrészt viszont a mai iskolai könyvtáraknak csak egy, valószínűleg kisebb része lenne képes a mai idők igényeinek megfelelni. Ez az iskolai könyvtárosoknak/könyvtárostanároknak szól (hiszen a szakszerűség – mondtuk az elején! – könyvtári kérdés): a szétaprózott, önmagára támaszkodni akaró, önellátó kiskönyvtárak halmaza a XX. század végén anakronizmus, s legfeljebb kicsit nagyobb, mint ezer év előtti őse.

Tóth Gyula

[Elhangzott – nagy vihart kavarva – Győrött, az iskolai könyvtárosok VII. Nyári Akadémiáján (júl. 1–5.). A viharra is, az Akadémiai előadásokra is visszatérünk.]

Jegyzetek

1) Dán Krisztina–Tóth Gyula: Könyvtár az iskolában. Hazai és nemzetközi áttekintés. Bp. Fővárosi Pedagógiai Intézet, 1995. 5–110. p.

2) Im. 66. p.

3) Mészáros István: Iskolai könyvtárak a magyar neveléstörténetben. = Könyvtárostanárok Füzete 1. Bp. Bod Péter Társaság. 1994. 5–14. p.; a most következő idézet az 5. p-ről való. Megjelent még ugyanezzel a címmel: Könyvtárhasználattan, 1–2. sz. 1994. szept. 5–15 p.; továbbá Iskolakönyvtáros, 1. évf. 1995. 5. sz. (október) 3–7. p.

4) Idézi Vajda Kornél: Történetiség és könyvtár. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1994. szeptember, 3. p.

5) Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon. 1. rész. Bp. OSZK–KMK, 1961. 150. p.

6) 1000 éves a magyar iskola. Szerk. Balogh László. Bp. Korona, 1996. 11. p.; A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája. 996–1996. Összeáll. Mészáros István. Bp. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 13. p.

7) Gulyás im-ben e leíráshoz hivatkozott A pannonhalmi apátság története. I. Bp. 1902. c. mű 340–356. lapjaira.

8) Mezey László: A kéziratosság századai. = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Az államalapítástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. Gondolat, 1963. 45–46. p.

9) Csapodi Csaba: A középkori könyvkultúra Magyarországon. (1000–1400) = Magyar Könyvtártörténet. Szerk. Vértesy Miklós. Bp. Gondolat, 1987, 12. p.

10) Im. 15. p.

11) Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp. Magyar Szemle Társaság, 1931. 20. p.

12) Ld bővebben Eisenstein, Elisabeth, L.: The printing press as agent of change. Communication and cultural transformations in early modern Europe. [A könyvnyomtatás, mint a változás hajómotorja, kommunikációs és kulturális átalakulás a kora-újkori Európában.] Vol. I. Cambridge–London–New York Melbourne, 1979. Cambridge University Press. 3–42. p. Magyarul Uő: A fel nem ismert forradalom. = A könyves kultúra XIV–XVII. század. I. Szeged, Scriptum Kft, 1992. 58–85. p. A hivatkozott rész közelebbről 63–66. p.

13) Chartier, Roger: A kódextől a képernyőig. Az írott szó röppályája. = BUKSZ, 1994. 3. sz. 305–311. p.; az idézet a 307. p-ról

15) Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon. 996–1777. c. könyv nyomán a hivatkozott részletet közli az 1000 éves magyar iskola im. 19. p.

16) Gulyás im. 157. p.

17) Chartier im. 307. p.

18) Csapodi im. 104. p.

19) Gulyás im. III. rész 172. p. – s ott hivatkozik Jurkovich Emil: A besztercebányai kir. kath. főgymn. tört. Besztercebánya, 1985. I. 22. p-ra.

20) Berlász Jenő: Magyarország egyházi könyvtárai az újkorban. (XVI–XVIII. század) = Régi könyvek és kéziratok. Összeáll. Pintér Márta. Bp. NPI, 1974. 211–226. p. és kiny. – az idézet a kiny 3. p-ról.

21) Im. 3–4. p.

22) Im. 5–6. p.

23) Im. 12. p.

24) Közli a 8. sz. jegyzetben hivatkozott A könyv és könyvtár... im. a 284. p-on.

25) Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. Akadémiai Kiadó, 1978. 65. p.

26) A 3. sz. jegyzetben első forráshelynek megjelölt im. 8. p.

27) Im. 9. p.

28) Neményi Imre: Az ifjúsági irodalom és az ifjúsági könyvtárak fejődésének története. = Neményi Imre: Ifjúsági könyvtárak és ifjúsági olvasmányok a nevelés szolgálatában. Bp. Lampel, 1902. 20. p.

29) Uo.

30) 1. sz. jegyzetben hivatkozott im. 11–12. p.

31) Közli A Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. 1849–1945-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. Gondolat, 1970. 273–276. p.

32) Neményi im. 23. p. Megjegyezzük, hogy az 1000 éves a magyar iskola c. hivatkozott kötet szerint 1877: Rendelet jelent meg az iskolai könyvtárak működéséről; összevonták az iskolai könyvtárakat és a népkönyvtárakat." (Im. 64. p. Ugyanakkor A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája c. ugyancsak említett kötet szerint: 1877-ben megjelent az első minisztériumi rendelkezés az iskolai könyvtárak ügyében." (Im. 59. p.) Ha ez a december 18-án kiadott 30.535. sz. miniszteri rendelet, akkor megjegyezzük, hogy arról Neményi azt írta, hogy azért nem érdemel említést, mert ugyan rámutatott az iskolai könyvtár berendezésének forrásaira, de „... az iskolai ifjúsági könyvtárak nézőpontjából alig jöhet szóba; említést alig érdemel... Az itt felsorolt rendeletekkel szemben sokkal fontosabb, mondhatni életbevágóbb az iskolai ifjúsági könyvtárakra nézve... a vallás és közoktatási m. kir. minister által 1882. évi január 31-én 12.196/1881. sz. a kelt rendelettel jóváhagyott munkálata." (Idézi Dán–Tóth im. 81–82. p.) Viszont idéztük, húsz évvel később miként értékelte ezt is Neményi.

33) Birkás Géza: A tanári könyvtárakról. = Magyar Középiskola, 1911. 5. sz. 302–306. p.

34) Ferenczi Zoltán: A népkönyvtárak nemei: A Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1907. 3–4. sz. 155–163. p.

35) Népművelési Közlöny, 1952. május 14.

36) A IV. országos könyvtárügyi konferencia anyagát ld. a Könyvtártudományi Tanulmányok. Szerk. Gerő Gyula. Bp. Múzsák, 1984. c. kötetben.

37) Im. 235. p.

Pályázati felhívás

Az EXEMPLUM Alapítvány nyilvános pályázatot hirdet. A pályázaton nyert összeg elsősorban a kulturális területen egzisztenciális nehézségekkel küszködő egyének közérdekű alkotómunkája és kulturális innovációs kutatások támogatására fordítható.

A pályázat célja az, hogy feltárja és mozgósítsa azokat a kihasználatlan szellemi és anyagi forrásokat, amelyek egy adott település, régió, egy közösség kulturális ellátottságát javítani tudják.

Az Alapítvány nem elméleti, hanem főleg gyakorlati megoldások kidolgozását várja a pályázóktól. Téma vonatkozásában megkötés nincs. Pályázni lehet olyan ötletekkel, amelyek új forrásokat és lehetőségeket tárnak fel a kulturális terület részére. Ez évben kiemelt témák:

- A kulturális programok, projektek vállalkozási formái
- A kulturális, oktatási területen található munkanélküliek foglalkoztatását segítő programok kidolgozása
- A közterek „fórumként" való hasznosítása
- Kulturális helyzetünk, a kivezető út lehetőségei
- Kulturális vonzerőink idegenforgalmi hasznosítása
- A falusi-tanyai turizmus kulturális lehetőségeinek feltárása
- Műemlékek, műemlék jellegű épületek helyreállítása és kulturális célú hasznosítása
- Népművészet, kézművesség, háziipar termékeinek, szolgáltatásainak terjesztése
- Művészi tevékenység, művészeti szervezés
- Az információhoz való hozzáférés javítása (pl. elektronikus információs rendszerek lehetőségeinek kihasználása könyvtárakban a helyi vállalkozók javára stb.)
- Tanfolyamok szervezése, részvétel (pl. média, menedzser)

A kiértékelés egyik fő szempontja az, hogy a pályázat mennyiben célozza egy vagy több, a gyakorlati élet által felvetett probléma orvoslását.

Az Alap kiemelten támogat olyan pályázatokat illetve tevékenységeket, melyek eredményeképp további források nyílnak meg a pályázatban jelzett célokra, helyi erőforrások mozgósítására, kulturális intézmény működésének javítására (önkormányzati és más források feltárására stb.).

Pályázni az Alapítvány által kibocsátott űrlapon lehet. Pályázati űrlap igényelhető az EXEMPLUM Alapítvány címén (1035 Budapest, Miklós tér 1. Tel./Fax: 168-7228) felbélyegzett válaszboríték beküldésével.

A pályázathoz mellékelni kell egy saját részre megcímzett és felbélyegzett A/5 méretű borítékot, valamint a pályázati díj (500 Ft) befizetéséről szóló igazolás másolatát, továbbá a helyi önkormányzat és a Magyar Kulturális Szövetség helyi vagy területileg illetékes szervezetének ajánlását. A pályázatok folyamatosan beadhatók.

Az Alapítvány beruházást illetve tárgyi eszköz beszerzését csak kivételes esetben támogat. A támogatás harmadik fél részére nem adható át.

A pályázatokat az EXEMPLUM Alapítvány e célra létrehozott Szakértői Tanácsa negyedévenkénti ülésein bírálja el. A kuratórium az elbíráláshoz további adatokat kérhet a pályázótól. A döntésről a pályázót írásban értesítjük a döntés meghozatalát követő húsz napon belül.

Hiányosan vagy valótlan adatokkal benyújtott pályázat érvénytelen.

A pályázat kedvező elbírálása esetén az Alapítvány a pályázóval a döntést követő 30 napon belül szerződést köt, amelyben az összeg felhasználására vonatkozóan kikötéseket tehet.

A pályázati kiírás 1996. augusztus 15-től érvényes.

Budapest, 1996. július 1.

EXEMPLUM Alapítvány
Kuratóriuma

Pályázati kiírás az

Év könyvtára

cím elnyerésére

A Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kulturális Örökség Főosztály Könyvtári Osztálya meghirdeti pályázatát az *Év könyvtára* cím elnyerésére.

Az Év könyvtára címre pályázhat minden könyvtár, típusától függetlenül. A nyertes jogot kap arra, hogy a címet egy éven át használja.

A pályázat a könyvtár 1995. augusztus és az 1996. augusztus közötti időszakában kifejtett tevékenységére vonatkozik.

A cím elnyerésének szempontjai:
- új formák megjelenése a könyvtár menedzselésében
- új, előremutató szolgáltatások bevezetése, újszerű megoldások alkalmazása
- szponzor/ok megnyerése – különböző könyvtári szolgáltatások fenntartásához, kialakításához
- pozitív használói visszajelzések a könyvtár működéséről
- szoros kapcsolat kialakítása a helyi, országos sajtóval, médiával

A felsorolt kritériumok jelzik, hogy egy-egy könyvtár az ismert anyagi nehézségek ellenére új formákkal, új lehetőségekkel próbálkozik. A cím, amelyet minden évben meghirdetünk, ennek a hozzáállásnak az elismerése.

A címre pályázó könyvtárak küldjenek rövid leírást intézményükről a fenti kritériumok alapján.

A pályázatot az MKM Könyvtári Osztályára kell beküldeni – a borítékon feltüntetve, **Az Év könyvtára** –, a beküldési határidő **1996. szeptember 10.**

A cím odaítéléséről a szakmai szervezetekből összeállított bizottság dönt. A cím elnyerését az októberi könyvtári rádiós nap alkalmával hirdetjük ki.

Budapest, 1996. július 15.

dr. Skaliczki Judit
osztályvezető

A Könyvtári és Informatikai Kamara hírei

KIK és az MKE közös levélben kérte Róna Tas Andrást, az Országos Akkreditációs Bizottság elnökét, hogy az ország különböző egyetemein és főiskoláin zajló akkreditációs eljárásban az érintett tanszékek működésének vizsgálatakor vonják be a könyvtáros szakembereket.
Válaszában Róna Tas András felkérte a két szervezetet, hogy állítson közös jelöltet erre a feladatra.

A KIK Munkahelyi Tagozata szeptember 4-én szakmai napot rendez az Országos Széchényi Könyvtárban. Témája a munkahelyi könyvtárak helyzete, funkciója, jövője. A szakmai napra minden kollégát szeretettel vár a tagozat.

Június 12-én Poprády Géza főigazgató meghívására az OSZK-ban tartotta ülését a KIK Megyei Könyvtári Tagozata. Az ülésen az OSZK vezetőinek részvételével megvitatták a nemzeti könyvtár és a közkönyvtárak kapcsolatrendszerének problémáit, a központi szolgáltatások helyzetét és átalakításuk lehetőségeit. Tárgyalt a tagozat az önkormányzati könyvtárak kamarán belüli szerveződésének lehetséges módozatairól is, tekintettel arra, hogy a Városi Tagozat működését a nagy létszám és a jelentősen megnövekedett posta-, valamint telefonköltségek már hosszú ideje akadályozzák. A Megyei Tagozat helyi – megyei, regionális – szerveződések létrehozását szorgalmazza, melyekhez nem önkormányzati könyvtárak is csatlakozhatnának.

A kamara részt vesz az MKE Képzési Bizottságának munkájában. A képviselő-testület júniusi ülésén a KIK delegáltjai elmondták, hogy az újra fölállt bizottság első ülésén a vita a könyvtáros képzés akkreditálhatóságáról és a besorolás problémáiról folyt.

Ugyanezen az ülésen Skaliczki Judit lemondott főtitkári megbízatásáról, mert július 1-jétől a minisztérium könyvtári osztályát vezeti. Mivel új főtitkárt a közgyűlés választhat, a feladatok ellátásával a képviselő-testület Domsa Károlynét és Ramháb Máriát bízta meg.

Kecskeméten augusztus 16-án lesz az új megyei könyvtár ünnepélyes megnyitója.